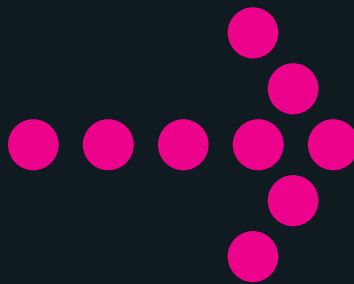

experts

jongeren als co-designer van kunsteducatie

Fenneke ten Thij

juni 2010

ArtEZ Expertisecentrum Kunsteducatie

Begeleiders

Janeke Wienk

Diederik Schönau

Voorwoord

De beeldende kunst is mijn grote passie. Het scherpt mijn blik, zet me aan tot nadenken, inspireert me en maakt me gelukkig. Ik ben mijn carrière dan ook begonnen met een studie aan de kunstacademie en niet in het onderwijs zoals deze scriptie zou kunnen doen vermoeden. Het onderwijs, de kunsteducatie is mijn tweede passie, maar is daarom niet minder sterk.

De beeldende kunst roert mij echter niet tot tranen, die eer is wat mij betreft weggelegd voor de muziek. Deze constatering is wel de basis geweest voor de zoektocht die ik hier beschrijf. Muziek raakt mensen directer, spreekt tot de gevoelens. De beeldende kunst is wat introverter, het kost meer inspanning om haar te begrijpen, op waarde te schatten, om ervan te kunnen genieten. Maar is dat eenmaal gelukt dan heeft zij zeer veel te bieden.

Om mensen, in dit geval jongeren, toegang te geven tot beeldende kunst is goede kunsteducatie heel belangrijk.

Helaas bestaat hier geen kant en klaar recept voor. Er zijn talloze ingrediënten, instructies en theorieën beschikbaar die gebruikt, opgevolgd en bestudeerd kunnen worden. Maar toch staat er volgens mij niets vast en kan het wiel steeds opnieuw worden uitgevonden. Wat mijns inziens wel mag worden aangenomen is het feit dat goede en aansprekende kunsteducatie, een verbinding moet aangaan met de belevingswereld van de doelgroep. Daarom bepleit ik dat mensen voor wie de kunsteducatie bedoeld is betrokken worden bij de ontwikkeling ervan.

Deze scriptie beschrijft de manier waarop ik tewerk ben gegaan om binnen kunsteducatie een verbinding te maken met de belevingswereld van jongeren en het onderzoek dat ik heb uitgevoerd om te controleren of deze werkwijze resultaat heeft gehad.

juni 2010

Fenneke ten Thij

Inhoud

Voorwoord.....	3
Samenvatting	6
1. Inleiding.....	9
1.1. Aanleiding.....	9
1.2. Vraagstelling en onderzoeksvraag	11
1.3. Wat gebeurt er al? Enkele voorbeelden	12
1.4. Relevantie.....	13
2. De spelers.....	17
2.1. De opdrachtgever	17
2.2. De school.....	21
2.3. Maatschappelijke stage.....	23
2.4. De leerlingen.....	25
3. Theorie en definities	27
3.1. De peergroup	27
3.2. Peergroup effecten	28
3.3. Peergroupeducatie.....	29
3.4. Co-design	30
3.5. Jongeren en co-design.....	32
3.6. Leereffect.....	33
4. De bestaande situatie.....	35
4.1. De kunst	35
4.2. Nulmeting. Het bestaande tentoonstellingsbezoek bij AkkuH	36
4.3. Toetsing bestaande bezoek aan het examenprogramma CKV.....	39
5. Het ontwikkelen van een nieuw tentoonstellingsbezoek	43
5.1. Creatieve experts.....	43
5.2. Ideeën generatie	45
5.3. De werkwijze in het ontwikkel- en ontwerpproces	48
5.3.1. De probleemdefinitie.....	48
5.3.2. De oriëntatie	49
5.3.3. De incubatie	50
5.3.4. De illuminatie.....	52
5.3.5. De evaluatie	53
5.3.6. De invoering	55
5.4. Het vernieuwde tentoonstellingsbezoek	58
5.5. Toetsing vernieuwde bezoek aan het examenprogramma CKV	60

6. Het vergelijkend onderzoek en de resultaten	63
6.1. Methode van onderzoek	63
6.2. Onderzoeksresultaten enquête	65
6.3. Onderzoeksresultaten kennistoets	73
6.4. Conclusie onderzoeksresultaten.....	75
7. Conclusie en aanbevelingen.....	77
Dankwoord	80
Literatuur	81
Bijlage 1.....	87
Bijlage 2.....	95
Bijlage 3.....	101
Bijlage 4.....	103
Bijlage 5.....	105
Bijlage 6.....	107
Bijlage 7.....	111
Bijlage 8.....	113

Samenvatting

Dit onderzoek wil een bijdrage leveren aan het verbeteren van de kunsteducatie binnen instellingen voor beeldende kunst, door de doelgroep te betrekken bij het ontwikkelen en vormgeven van kunsteducatie.

De doelgroep in dit onderzoek bestaat uit leerlingen tussen de 15 en 18 jaar uit de 4de klassen havo en vwo. De vorm van kunsteducatie in dit onderzoek betreft een klassikaal tentoonstellingsbezoek in het kader van het vak culturele en kunstzinnige vorming (CKV).

Door leerlingen nauw te betrekken bij de vormgeving van de educatie rond een tentoonstelling wordt gehoopt een verbinding te leggen met de belevingswereld van de leerlingen. Door deze verbinding wordt de educatie en begeleiding van de tentoonstelling aansprekender en effectiever. Om te onderzoeken of dit werkelijk zo is, is de volgende vraagstelling geformuleerd:

Op welke wijze kunnen CKV-leerlingen een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het educatieve aanbod van een beeldende kunstinstelling, met als doel een tentoonstellingsbezoek voor leeftijdgenoten interessanter te maken en het leereffect en de animo te verhogen?

Het eerste gedeelte van de vraagstelling is onderzocht door gebruik te maken van de maatschappelijke stage die in 2011 wordt ingevoerd in het voortgezet onderwijs en waarmee veel scholen al experimenteren. Zeven leerlingen uit de 4de klas havo en vwo hebben in het kader van hun stage samengewerkt met een kunsteducatief medewerker binnen een beeldende kunstinstelling in Hengelo. Met verschillende brainstormtechnieken, overleg, discussie, uitproberen en bijschaven is een vernieuwde vorm van klassikaal tentoonstellingsbezoek ontwikkeld. De leerlingen hebben als co-designers hun aandeel gehad in het proces.

Om te weten te komen of deze werkwijze een verbeterd resultaat heeft opgeleverd is een vergelijkend onderzoek gedaan tussen de bestaande vorm van klassikale tentoonstellingsbezoeken die binnen de instelling gehanteerd werd en de nieuw ontwikkelde vorm hiervan. Dit onderzoek is uitgevoerd met 4de klassen havo en vwo. (n=147) De helft van de leerlingen heeft de bestaande vorm van bezoek gedaan, de andere helft de nieuw ontwikkelde

vorm. Door middel van een enquêteformulier en een kennistoets is onderstaande vraag onderzocht:

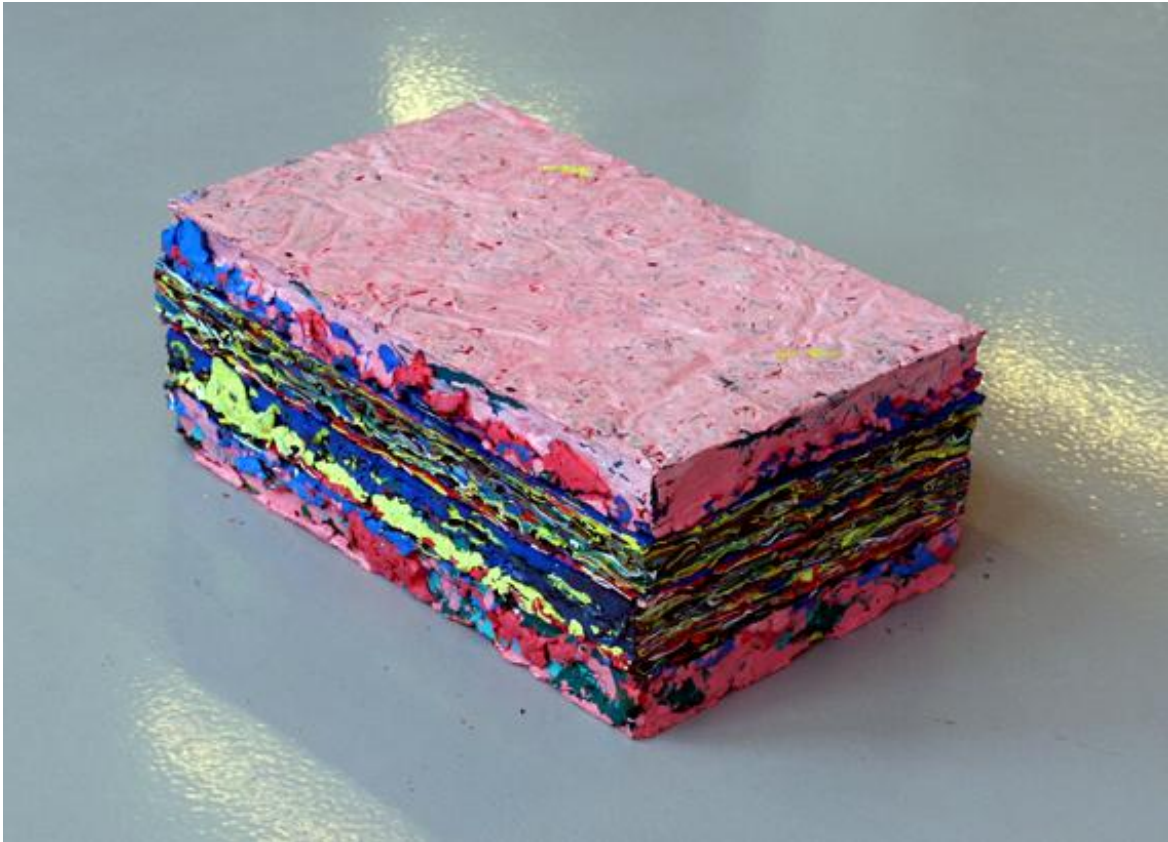
Wordt het plezier in en het leereffect van verplichte kunstbezoeken verhoogd doordat leden van de doelgroep inbreng hebben gehad in de inhoud en de vormgeving van de educatie rond deze bezoeken?

Uit de resultaten kan geconcludeerd worden dat het vernieuwde bezoek, over het geheel genomen, beter werd ontvangen dan het bestaande. De kunstbeleving van de leerlingen is op een meer positieve manier beïnvloed. Ook de kennis die is opgedaan door de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan, is groter gebleken.

De inbreng van de zeven leerlingen die voor hun leeftijdsgenoten het tentoonstellingsbezoek hebben mede ontwikkeld heeft dus een verbetering teweeg gebracht op verschillende aspecten van de kunsteducatie voor deze doelgroep.

Dit onderzoek is gedaan binnen een beeldende kunstinstelling, maar de co-design leerlingen hebben niet meegedacht over de inhoud van de tentoonstelling, dus de kunst zelf. Dit hebben ze wel gedaan over de vorm en inhoud van de kunsteducatie en dit zou kunnen betekenen dat deze manier van werken ook ingezet kan worden in instellingen die een andere kunstdiscipline of meerder kunstdisciplines vertegenwoordigen.

1. Inleiding

1.1. Aanleiding

In 1998 werd in de Tweede Fase van havo en vwo het algemeen verplichte vak Culturele en Kunstzinnige Vorming ingevoerd (CKV1). In 2003 kreeg ook het vmbo het verplichte vak CKV, dat echter in omvang kleiner is dan op havo en vwo. Daarnaast werd CKV 2,3 ingevoerd, het kunstvak nieuwe stijl dat oorspronkelijk als verplicht vak hoorde bij het profiel Cultuur en Maatschappij. Met de herziening van de Tweede Fase in 2007 is besloten dat een kunstvak binnen dat profiel niet verplicht is en dat scholen zowel het kunstvak nieuwe stijl (Kunst Algemeen en Kunst: beeldend, muziek, drama of dans) als het oude stijl examenvak muziek of beeldend kunnen aanbieden (monitor cultuureducatie 2008-2009).

Het verplichte vak CKV1 blijft, maar wordt vanaf 2007 CKV genoemd. Het vak is een kennismaking met allerlei kunstvormen, bedoeld om de leerlingen bekend te maken met kunst en cultuur. Voor het vak zijn verschillende methodes ontworpen (Kunstwerk, Palet, De Verbeelding) en deze worden

vaak aangevuld met lesmateriaal dat door docenten zelf ontwikkeld wordt. In de beleidsnotitie Cultuur en School van 1996 (Ministerie van OCW) wordt cultuureducatie meer uitgewerkt als onderdeel van een Nederlands beleidsprogramma dat de scholen meer in contact wil brengen met de culturele omgeving. Niet meer alleen aandacht voor cultuur binnen de schoolmuren, maar vooral meer interactie tussen scholen en culturele instellingen. Een van de onderdelen van het vak CKV is dan ook het ondernemen van culturele activiteiten. De leerlingen bezoeken, buiten de school, tentoonstellingen, voorstellingen en optredens in verschillende kunstdisciplines.

Als docent van het vak CKV heb ik ervaren dat veel van de culturele activiteiten die jongeren moeten ondernemen als een verplicht nummer worden gevoeld, ondanks de vele moeite die gedaan wordt het vak zo uitdagend mogelijk te brengen. Er zijn verschillende methodes¹ en mooi aanvullend lesmateriaal² beschikbaar. Vaak maken docenten zelf lesmateriaal, toegesneden op de leerlingen. Kunstinstellingen doen hun uiterste best hun product zo inspirerend mogelijk onder de aandacht te brengen. En toch lijkt het er op dat de beeldende kunstdiscipline laag op de voorkeurslijst van de leerlingen staat. Dit heb ik geconstateerd na een analyse van kunstautobiografieën die de leerlingen gedurende het volgen van het vak invullen.

Over het algemeen bestaat het voor het VO bedoelde kunsteducatieve aanbod van beeldende kunstinstellingen uit een bezoek aan een tentoonstelling. Dit bezoek wordt meestal begeleid door een kijkwijzer aan de hand waarvan de leerlingen inzicht krijgen in de vorm, inhoud en betekenis van het tentoongestelde werk en aangezet worden tot het formuleren van een eigen mening hierover. Deze manier voldoet aan de eindtermen van het CKV examenprogramma voor één kunstdiscipline en hiermee wordt het leerdoel van een tentoonstellingsbezoek bereikt. Maar of het de leerling zelf ook bereikt vraag ik me af. In de bezoeken die ik heb begeleid, heb ik gemerkt dat alleen de leerlingen die al veel interesse hebben voor beeldende kunst enthousiast zijn. Van de overige leerlingen zijn de reacties nogal lauw, het

¹ De Verbeelding (EPN), Palet (ThiemeMeulenhoff), Kunststof (Lambo).

² Neon en Kunstlicht (school tv, Teleac)

bezoek wordt ervaren als een verplichting. Een belangrijke factor die hierin enige verandering kan brengen is de aard van de kunstwerken zelf. Meestal spreekt een tentoonstelling van interactieve nieuwe mediakunst meer aan dan bijvoorbeeld één met alleen schilderkunst. Maar het zou te ver voeren om met jongeren alleen die tentoonstellingen te bezoeken waarvan verwacht wordt dat de kunst ze aanspreekt. Een heel gebied zou dan onaangeroerd blijven. Ook is het vaak niet mogelijk om voor jongeren aansprekende kunsttentoonstellingen te bezoeken, omdat deze niet altijd voorhanden zijn.

Uit mijn werkervaring als educatief medewerker binnen de beeldende kunstinstelling AkkuH, Aktuele kunst Hengelo³ heb ik geleerd dat leerlingen wel in het kader van CKV klassikaal een bezoek aan een tentoonstelling brengen omdat dit door de docent geregeld is, maar deze leerlingen zie je zelden terug op eigen initiatief.

Tijdens zo'n klassikaal bezoek lijkt een groot deel niet echt geïnteresseerd in de kunstwerken. 'Het is verplicht voor het vak CKV' en 'het is eens een les buiten het klaslokaal', zijn enkele argumenten van leerlingen.

Hoe zou hierin verandering gebracht kunnen worden? Welke stappen kunnen ondernomen worden om een tentoonstellingsbezoek voor jongeren aansprekender te maken zodat ze er een positiever gevoel aan over houden? Het ligt voor hand om te rade te gaan bij jongeren zelf. Kunnen zij meedenken over een oplossing voor dit probleem?

Dit is de aanleiding voor de vraag waarop ik in de hier beschreven zoektocht een antwoord probeer te vinden en waarop de hierna geformuleerde vraagstelling is gebaseerd. Deze zoektocht behelst niet de kunst zelf, die blijft buiten beschouwing. Het gaat over de manier waarop naar kunst gekeken kan worden.

1.2. Vraagstelling en onderzoeksvraag

Hypothese

Door binnen de kunsteducatie een verbinding te leggen met de belevingswereld van de doelgroep, wordt deze aansprekender en effectiever.

³ AkkuH, Aktuele kunst Hengelo wordt voorgesteld in hoofdstuk 2

Vraagstelling

Op welke wijze kunnen CKV-leerlingen een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het educatieve aanbod van een beeldende kunstinstelling, met als doel een tentoonstellingsbezoek voor leeftijdgenoten interessanter te maken en het leereffect en de animo te verhogen?

Subvragen

Hoe leveren leerlingen inbreng in de vormgeving van een kunstbezoek?

Wat vinden ze leuk in de vorm van een tentoonstellingsbezoek? Waar halen ze plezier uit?

Onderzoeksvraag

Wordt het plezier in en het leereffect van verplichte kunstbezoeken verhoogd doordat leden van de doelgroep inbreng hebben gehad in de inhoud en de vormgeving van de educatie rond deze bezoeken?

1.3. Wat gebeurt er al? Enkele voorbeelden

Het inzetten van jongeren bij kunsteducatie van beeldende kunstinstellingen wordt binnen verschillende instellingen al toegepast. In het productverslag 'Jonge mens ontmoet jonge kunst' van Lonneke Burgers (2009) is een beschrijving opgenomen van verschillende voorbeelden. Hieronder worden er enkele beschreven die dichtbij het onderwerp van dit onderzoek staan: Het Stedelijk Museum Amsterdam werkt in het project 'Blikopeners'⁴ met jongeren tussen de 15 en 19 jaar die het museum adviseren en zelf activiteiten en evenementen organiseren. Hierbij denken zij onder andere na over de vorm van een museumbezoek. Blikopeners is gebaseerd op de methodiek van peer education. (zie ook paragraaf 3.3) Deze methodiek gaat houdt in dat de overdracht van kennis, ervaring en het motiveren gebeurt door leeftijdgenoten en/of mensen met dezelfde achtergrond als de doelgroep. De peer educator is in dit geval de kennisoverdrager en het rolmodel voor zijn of haar leeftijdsgroep.

⁴ <http://www.stedelijkindestad.nl/pages/blikopeners>

Bij Witte de With, Centrum voor Hedendaagse Kunst in Rotterdam is in 2008 en 2009 gewerkt met het Junior Editorial Team (JET)⁵. Dit team vormde samen met een medewerker van Witte de With de redactie van een boek over hedendaagse beeldende kunst en de wereld daar omheen. Zij bestond uit een groep van vijf jongeren van 15 tot 19 jaar die aan hun leeftijdsgenoten willen laten zien wat kunst zo boeiend maakt. Door de expertise van deze jongeren sluit het boek goed aan bij de interesses en de belevingswereld van de doelgroep. In mei 2009 is de publicatie *JET– it's not a plane, it's not a girl's name, it is a book about art* uitgekomen.

In beide hierboven beschreven voorbeelden worden jongeren ingezet om de kunsteducatie voor hun leeftijdgenoten te verbeteren door aansluiting met hun belevingswereld te zoeken. In tegenstelling tot het eerste voorbeeld wordt in dit onderzoek niet gewerkt met peer education.

Zoals in de vraagstelling staat beschreven worden jongeren ingezet in de ontwikkelfase en de vormgeving van een tentoonstellingsbezoek. Zij hebben geen directe interactie met de doelgroep en fungeren niet als rolmodel.

In het tweede voorbeeld van Witte de With zijn jongeren ingezet om mee te denken en te werken aan een publicatie, die hierdoor beter aansluit bij de belevingswereld van jongeren. Deze werkwijze wordt zoals de vraagstelling van dit onderzoek impliceert in een bepaalde vorm in dit onderzoek ook toegepast. Een verschil is dat in dit onderzoek wordt vergeleken of deze werkwijze invloed heeft gehad op het resultaat, door een bestaand tentoonstellingsbezoek te vergelijken met een tentoonstellingsbezoek dat is ontwikkeld en vormgegeven in nauwe samenwerking met jongeren.

1.4. Relevantie

In zijn lectorale rede over kunsteducatie 'Leren van Kunst' wijst Diederik Schönau op de ontwikkeling van het kunstonderwijs en het belang van de bijdrage hierin van de leerlingen zelf:

Gelukkig staat het kunstonderwijs niet stil en is de bijdrage van de leerlingen zelf van groot belang. Immers zij brengen de maatschappij de school binnen. Zij zijn opgegroeid in een wereld waarin nieuwe

⁵ <http://www.wdw.nl/educatie/>

media, globalisering, branding en internet vanzelfsprekend zijn en waarin de culturele dynamiek enorm is versneld (Schönau, 2007, p. 10).

Franky Devos gaat in zijn handboek voor culturele jongerenmarketing nog iets verder:

Medeplichtigheid is het kernwoord. Betrek jongeren zo vroeg mogelijk bij zoveel mogelijk facetten van je werk en het rendement wordt vele malen groter in verhouding tot de energie die je er zelf instopt. Vertrouw jongeren het stuur toe en parkeer jezelf in de pitstop als mentor, coach en animator (Devos, 2005, p. 29).

In dit handboek geeft Devos tips en goede voorbeelden aan culturele instellingen in alle kunst disciplines om jongeren te verleiden voor het werk van kunstenaars en musici in Nederland en Vlaanderen.

In bovenstaande citaten van Schönau en Devos wordt gesteld dat bij de ontwikkeling van goed kunstonderwijs voor jongeren, de inbreng van deze jongeren van groot belang is, zowel bij het optimaal bereiken van de leerlingen als het enthousiast maken voor de kunsten. De jongeren brengen hun eigen wereld in zodat een aansluiting met hun belevingswereld beter gewaarborgd is.

De monitor Cultuureducatie in het primair en voorgezet onderwijs 2008-2009⁶ onderzoekt wat docenten als algemene leeropbrengsten van cultuureducatie beschouwen op het niveau van de leerling, op groepsniveau en op schoolniveau. Op leerlingniveau is plezier en trots het meest genoemde effect, gevolgd door kennis en vaardigheden op cultureel gebied en verbeeldingskracht en originaliteit (Oomen e.a., 2009).

Uit dit citaat uit de monitor Cultuureducatie blijkt dat het plezier een grote rol speelt in de leeropbrengst van kunsteducatie op leerling-niveau. Eén van de

⁶ Oomen C. e.a. 2009. *Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. Monitor 2008-2009.*

doelen van het betrekken van jongeren bij de vormgeving van kunsteducatie is het plezier er in te verhogen.

Daarnaast is de kwaliteit van de kunsteducatie van groot belang.

In haar Masterscriptie Muziekwetenschap 'SUCCES?!' (2008) stelt Maartje van Houtert dat kwalitatief hoogstaande educatieve activiteiten tot gevolg hebben dat jongeren op een succesvolle manier met klassieke muziek in aanraking komen. In haar onderzoek streeft zij naar een toename van de kwaliteit van educatieve activiteiten door de optimalisering van educatieve activiteiten. Zij citeert in haar masterscriptie onder andere Anita Twaalfhoven. Deze laatste schrijft in haar artikel 'kunst waarderen – kun je dat leren' dat de kwaliteit van de educatieve activiteiten hoog moet zijn omdat kinderen aversie tegen kunst kunnen krijgen wanneer de kwaliteit van kunsteducatie ondermaats is (Twaalfhoven, 2007, p. 73-77).

Ook Anne Bamford geeft in haar rapport 'Netwerken en verbindingen': arts and cultural education in The Netherlands aan waarom het van belang is dat kunsteducatieve activiteiten van hoge kwaliteit zijn:

Quality arts education programmes have impact on the child, the teaching and learning environment, and on the community, but these benefits were only observed where quality programmes were in place. Inadequate programmes do little to enhance the educational potential of the child or build first-rate schools. Poor quality programmes are detrimental to children's creative development and adversely effect teacher confidence and the participation of cultural agencies (Bamford, 2007, p. 169).

Wanneer de kunsteducatie niet aanspreekt zal het jongeren nauwelijks bereiken en het gewenste resultaat niet behalen.

Alle bovengenoemde citaten geven de relevantie van deze zoektocht aan. Een kwalitatief goed kunsteducatief aanbod ontwikkelen voor jongeren, samen met jongeren, door hun belevingswereld in te brengen in de manier van kijken naar kunst. Hiermee zullen mogelijk belangrijke kwaliteitsaspecten van kunsteducatie: het bereik, de impact en mogelijk het leereffect worden vergroot.

2. De spelers

2.1. De opdrachtgever

AkkuH Aktuele kunst Hengelo

De opdracht voor dit onderzoek wordt verstrekt door AkkuH, Aktuele kunst Hengelo. Binnen deze instelling zal onderzocht worden op welke wijze leerlingen een bijdrage kunnen leveren aan het ontwikkelen en vormgeven van kunsteducatie rond tentoonstellingsbezoeken. En of hierdoor deze bezoeken voor hun leeftijdsgenoten interessanter worden.

AkkuH is een instelling voor beeldende kunst die zich ten doel stelt om voor een breed publiek en op hoog niveau bij te dragen aan de beleving van hedendaagse beeldende kunst en cultuur. Daaronder verstaat zij het stimuleren van de productie en de spreiding van beeldende kunst in het algemeen en de schilderkunst in het bijzonder, het bevorderen van de inzet en de kwaliteit van beeldende kunst en het vergroten van de belangstelling hiervoor van een breed publiek. AkkuH realiseert deze doelstellingen door het organiseren van tentoonstellingen en projecten van beeldende kunst, door publieksparticipatie en educatieve projecten te organiseren en door

kunstenaren te faciliteren. AkkuH heeft de ambitie om zich te ontwikkelen tot een toonaangevend centrum voor beeldende kunst dat verbindt en initieert. De gemeente Hengelo, de regio Twente en meer in het bijzonder de netwerkstad (Almelo, Borne, Enschede, Hengelo en Oldenzaal) gelden voor AkkuH als haar belangrijkste werkerreinen. Daarnaast wordt samengewerkt met andere instellingen in de Provincie Overijssel.⁷

AkkuH is een stichting die is voortgekomen uit het 'Kunstcentrum Hengelo'. In augustus 2008 is de bestuursvorm veranderd en een nieuw beleid geformuleerd. In het nieuwe beleidsplan is kunsteducatie, onder de noemer participatie, een van de beleidsterreinen van AkkuH geworden, naast tentoonstellingen en kunstenaarsbeleid.

Voor deze omslag bestond de kunsteducatie uit het aanbieden van korte beeldende kunstprojecten aan het basisonderwijs. Deze projecten werden ontwikkeld vanuit beeldaspecten, beeldende technieken of stromingen uit de kunstgeschiedenis en hadden nagenoeg geen relatie met de tentoonstellingen in het Kunstcentrum of het werk uit de eigen collectie (kunstuitleen). De leerdoelen van de projecten werden wel vastgesteld maar deze sloten niet per definitie aan op het curriculum of de leerlijn in het basisonderwijs. De projecten bestonden uit een klein receptief en reflectief gedeelte en een groot actief gedeelte.

Na de overgang van Kunstcentrum naar AkkuH is besloten de kunsteducatieve taak te professionaliseren en, naast dat voor het basisonderwijs, ook een educatief aanbod te ontwikkelen voor het voortgezet onderwijs.

In het gehele kunsteducatieve aanbod zou het receptieve en reflectieve gedeelte het grootst moeten zijn en gericht op de tentoonstellingen en/of het werk uit de eigen collectie.

Actief – receptief – reflectief

Binnen de kunsteducatie kan een driedeling worden aangebracht in het soort activiteiten:

- Actieve vaardigheden: leerlingen beoefenen zelf kunst;
- Receptieve vaardigheden: leerlingen kijken en luisteren naar professionele kunst

⁷ Beleidsplan Aktuele kunst Hengelo, 'AkkuH' 2009-2012

- Reflectieve vaardigheden: leerlingen analyseren, bespreken en denken over professionele en hun eigen kunst.⁸

Van de reflectieve component wordt gesteld dat deze zowel tijdens het zelf actief bezig zijn met kunstzinnige middelen als tijdens het bezoek aan professionele kunstuitingen kan plaatsvinden.

In Katernen Kunsteducatie nr. 13, 'Over actief, receptief en reflectief'⁹ is te lezen dat bij het toenmalige vak CKV1 dat receptieve activiteiten en de reflectie daarop omvatte, de praktische activiteiten in het oude voorstel voor het vak, alleen ter voorbereiding op receptieve activiteiten werden ingezet.

Omdat leerlingen door praktische activiteiten, zoals tekenen, dansen musiceren, enz. soms effectiever en efficiënter informatie kunnen verwerven dan door middel van alleen taal. In deze literatuurverkenning 'Over actief, receptief en reflectief' wordt geconcludeerd dat productief en receptief wel gescheiden kunnen voorkomen maar dat dit vaak als onwenselijk wordt ervaren. Dit impliceert dat zowel de actieve als de receptieve kunsteducatie altijd vergezeld wordt van reflectieve kunsteducatie.

Omdat de hoofdtaak van AkkuH, het organiseren van tentoonstellingen en projecten van beeldende kunst is, ligt bij de kunsteducatie de nadruk op de receptie van en de reflectie over beeldende kunst. Is er een actief (productief) gedeelte opgenomen in een educatief programma dan is dit hoofdzakelijk bedoeld ter verbetering en verdieping van de receptie en reflectie. Zo krijgt men beter begrip van de kunst.

De duur van de tentoonstellingen in AkkuH is te vergelijken met die van galerietentoonstellingen. Gemiddeld is dit vier weken. De opzet is bescheiden. AkkuH bestaat uit een grote tentoonstellingszaal, een kleine tentoonstellingszaal en een kunstuitleen annex kunstwinkel. Door deze bescheiden grootte en de relatief korte duur van de tentoonstellingen kunnen geen uitgebreide educatieve opstellingen worden gemaakt zoals dit in sommige musea wel gebeurt. Er wordt bij het invullen van het tentoonstellingsprogramma en door de kunstenaars die exposeren vaak adhoc gewerkt, zodat niet altijd ruim van te voren bekend is welk werk er te zien zal zijn in een tentoonstelling. Het voordeel hiervan is dat AkkuH een

⁸ http://www.cultuurnetwerk.nl/cultuureducatie/wat_is_cultuureducatie.html

⁹ Cultuurnetwerk, 1997, p. 42

dynamisch kunstcentrum is, een podium voor de hedendaagse kunst dat kan inspelen op de jongste ontwikkelingen. Maar dit betekent ook dat niet bij elke tentoonstelling educatieve begeleiding gemaakt kan worden en daar waar de inhoud van de tentoonstelling wel bekend is, er niet veel ruimte is in tijd en budget voor het maken van een uitgebreid educatief programma. Tot nu toe wordt dan ook bij tentoonstellingsbezoeken van leerlingen uit het voortgezet onderwijs gewerkt met een uitgebreide kijkwijzer, een leidraad aan de hand waarvan de leerlingen zelfstandig de tentoonstellingen kunnen bekijken. (zie bijlage 1) Bij een klassikaal bezoek worden de leerlingen, naast het zelfstandig werken met de leidraad, ontvangen door een kunstenaar/docent van AkkuH. Deze geeft een inleiding op de tentoonstelling en blijft vervolgens aanwezig bij de leerlingen om vragen te beantwoorden. (Volledige beschrijving van een bezoek in hoofdstuk 4)

Zoals in de aanleiding voor dit onderzoek beschreven staat, bestaat er binnen de kunstinstelling AkkuH onvrede over deze tentoonstellingsbezoeken. Er wordt sterk getwijfeld aan de aansluiting bij de belevingswereld van de leerlingen en daarmee aan het effect dat een bezoek zou kunnen hebben. Dit is een reden opdracht te geven te onderzoeken of een andere vorm van tentoonstellingsbezoek meer impact heeft.

Om te kunnen meten of er een verbetering optreedt zou de bestaande manier van tentoonstellingsbezoeken naast een vernieuwde manier van deze bezoeken gezet moeten worden.

Many of both schools and arts organisations interviewed bemoaned the lack of objective research and evaluation data (...) Assessment and evaluation are important aspects of all policy-making. To learn from our mistakes – and, indeed, to utilize our positive experiences – we need to evaluate initiatives. But this is far from always done (Bamford 2007, p. 98).

Uit bovenstaande citaat uit het rapport 'Netwerken en verbindingen' blijkt dat aan objectief onderzoek behoefte is.

Om praktische en organisatorische redenen is ervoor gekozen om in dit onderzoek samen te werken met het Montessori College Twente. Dit is momenteel de grootste school voor voortgezet onderwijs in Hengelo.

Daarnaast is hier de maatschappelijke stage, die in 2011 verplicht wordt gesteld voor het voortgezet onderwijs, al opgenomen in het onderwijsprogramma. De reden waarom dit van belang is wordt uitgelegd in paragraaf 2.3 van dit hoofdstuk.

2.2. De school

Montessori College Twente

Het Montessori College Twente is een school met ongeveer 1400 leerlingen en is onderdeel van OSG Hengelo (Openbare Scholengemeenschap). Het uitgangspunt van haar visie op onderwijs vormt de persoonlijke ontwikkeling van elke leerling individueel. Door een aantal pedagogische en organisatorische keuzes zoals: het takensysteem, een 60-minuten rooster en een indeling in Units, wordt mogelijk gemaakt dat leerlingen binnen hun klas kunnen werken aan verschillende leerstofonderdelen. De leerlingen maken, binnen kaders, zelf keuzes waarbij de docenten stimuleren, observeren en helpen.

De vormgeving van het onderwijs is gebaseerd op de ideeën van Maria Montessori. Deze ideeën, oorspronkelijk bedoeld voor leerlingen in het basisonderwijs, zijn aangepast aan de leeftijdsgroep en de veranderende tijd. De leerling staat centraal en onderwijs en opvoeding in de dagelijkse praktijk zijn nauw met elkaar verweven. Naast het geven van goed onderwijs wil het Montessori College Twente ook een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van de leerling op sociaal/emotioneel, maatschappelijk en creatief gebied, indachtig de stelling van Maria Montessori: 'Aandacht voor hoofd, hart en handen.'

De leerling wordt de gelegenheid geboden zelfstandigheid en eigen verantwoordelijkheid te leren ontwikkelen, waarbij ook geleerd wordt gebruik te maken van deze zelfstandigheid volgens eigen verlangens en mogelijkheden. Een voorwaarde voor het geven van deze relatieve vrijheid is een goede begeleiding en een goed leerlingvolgsysteem in een klimaat van openheid, respect en vertrouwen.

Karakteristieken van scholen voor voortgezet Montessori-onderwijs (Rubinstein, 2008).

1. Hoofd, hart en handen. Montessori-onderwijs biedt een bredere vorming dan alleen gericht te zijn op cognitieve doelen en streeft naar verdieping van leren door integratie van hoofd, hart en handen.
2. Leren kiezen. Voor de ontwikkeling van de zelfstandigheid is het een voorwaarde dat leerlingen leren om keuzes te maken.
3. Reflecteren. De basis om vast te stellen waar de leerling staat in zijn of haar ontwikkeling en daarnaar te handelen is reflectie op het leren door de leerling en de leerkracht.
4. Sociaal leren. Het van en met elkaar leren is belangrijk. In de leeftijdsfase van de leerling in het voortgezet onderwijs is deze erg gericht op het sociaal functioneren met leeftijdsgenoten.
5. Samenhang in leerstof. Volgens de nota 'het Montessorionderwijs in de 21e eeuw' is het van belang dat leerlingen werkelijkheidsgebieden onderzoeken. De grenzen tussen de traditionele vakken worden hiermee overschreden.
6. Binnen en buiten school. Aandacht schenken aan oefeningen voor het maatschappelijk leven. Het leren van bekwaamheden en het verwerven van een maatschappelijke rol vindt in en buiten school plaats.

Het vak CKV binnen het Montessori College Twente

Voor havo en vwo is vanaf het 4de leerjaar één lesuur per week voor het vak CKV gereserveerd in het lesrooster. Havo leerlingen volgen het vak gedurende 6 periodes. Dit is anderhalf schooljaar. Ze hebben het vak dus tot halverwege het 5de leerjaar. Vwo leerlingen volgen het vak gedurende 8 periodes, het gehele 4de en 5de leerjaar.

Binnen het vmbo zijn voor CKV geen lessen vrijgemaakt. Het vak wordt gegeven in het 3de leerjaar, gecombineerd met de reguliere lessen tekenen en muziek.

Bij havo en vwo wordt gewerkt aan de hand van thema's uit de methode 'De Verbeelding' (EPN, 2006). Bij de CKV lessen wordt gebruik gemaakt van het tekstboek van deze methode. Aanvullend lesmateriaal, theoretische en praktische opdrachten worden door de CKV docenten zelf gemaakt. In dit eigen lesmateriaal worden de eisen en domeinen van het CKV

schoolexamenprogramma verwerkt.¹⁰ Eén van de domeinen van het examenprogramma is het ondernemen van culturele activiteiten, verspreid over de verschillende kunstdisciplines in beeldende vormgeving, dans, drama, literatuur, film en muziek. Havo leerlingen ondernemen 6 culturele activiteiten en vwo leerlingen 8. Van de leerlingen wordt verwacht dat zij tijdens elke periode een culturele activiteit ondernemen en hiervan volgens vastgestelde regels verslag doen. Dit verslag wordt toegevoegd aan het kunstdossier dat de leerling zelf aanlegt.

De leerlingen zijn vrij om te kiezen welke culturele activiteit zij ondernemen, mits er voldoende variatie in kunstdisciplines is. Daarnaast worden er klassikaal en schoolbreed culturele activiteiten georganiseerd, deelname hieraan is verplicht. De leerling beslist zelf of deze activiteiten gebruikt worden om in een verslag te verwerken en aan het kunstdossier worden toegevoegd.

Het kunstdossier wordt gedurende de CKV lesperiode van anderhalf, respectievelijk twee jaar gevuld met de uitgewerkte verslagen van het benodigde aantal culturele activiteiten en alle uitgewerkte theoretische en praktische opdrachten die in deze anderhalf of twee jaar worden behandeld. Met een volledig en goedgekeurd kunstdossier en een eindpresentatie heeft de leerling het schoolexamen CKV behaald.

2.3. Maatschappelijke stage

Op welke wijze kunnen CKV-leerlingen een bijdrage leveren aan het ontwikkelen en vormgeven van kunstbezoeken in het educatieve aanbod van een kunstinstelling. Met als doel een tentoonstellingsbezoek voor leeftijdgenoten interessanter te maken en het leereffect en animo te verhogen?

Om een antwoord te vinden op de vraagstelling van dit onderzoek zullen leerlingen gevonden moeten worden die zich hiervoor willen inzetten. Het is algemeen bekend dat jongeren van tegenwoordig een volle agenda hebben. School, huiswerk, bijbaantje, sportvereniging, vrijetijdscursus, omgang met vrienden, feestjes, gamen, chatten, twitteren, enz. Alhoewel uit

¹⁰ Het eindexamen is het schoolexamen bij CKV . Zie p. 37 voor het eindexamenprogramma CKV

een onderzoek blijkt dat jongeren geen moeite hebben met hun drukke agenda,¹¹ zal het niet eenvoudig zijn hen te motiveren onbezoldigd tijd op te offeren aan het ontwikkelen van een tentoonstellingsbezoek.

De kans bestaat dat alleen jongeren die al veel interesse hebben in beeldende kunst zich willen bezighouden met de probleemstelling. Zij alleen zijn echter niet een afspiegeling van de groep CKV-leerlingen waarvoor ze een tentoonstellingsbezoek gaan vormgeven.

Heel welkom in deze kwestie is de maatschappelijk stage, die in 2011 door het voorgezet onderwijs in het onderwijsprogramma opgenomen gaat worden.

Maatschappelijke stage¹²

Al sinds de jaren negentig is de maatschappelijk stage een terugkerend onderwerp, onder andere in de Tweede Kamer. Het kabinet Balkenende IV besloot de stage vanaf het schooljaar 2011-2012 verplicht te stellen voor alle middelbare scholieren. Dit houdt in dat leerlingen vrijwilligerswerk gaan doen tijdens hun middelbare schoolperiode. Het is geen beroepsstage, maar bedoeld voor de persoonlijk ontwikkeling van leerlingen, om ze kennis te laten maken met vrijwilligerswerk en om ze iets te laten betekenen voor de maatschappij. De maatschappelijke stage is dan ook geen betaalde stage en kan uitsluitend gedaan worden in de non-profitsector of in non-profitprojecten van organisaties. De voorbereiding en evaluatie van de stage liggen in handen van de school. Zij bepaalt ook wat wel of niet geschikt is als maatschappelijke stage en in welk leerjaar of in welke leerjaren de leerlingen stage lopen. Samen met de leerlingen maakt de school afspraken over de uitvoering van de maatschappelijke stage, onder andere over de begeleiding. Een leerling kan zelf een stage bedenken en aan de school vragen of die geschikt is voor maatschappelijke stage. Lukt het de leerling niet een maatschappelijke stage te vinden, dan ondersteunt de school hem of haar. Bijvoorbeeld met een lijst met stageplaatsen waaruit de leerling kan kiezen.

Vanaf 2011-2012 gelden er landelijke normen voor de maatschappelijke stage, waar iedere leerling en elke school aan moet voldoen. De maatschappelijke stage duurt 72, 60 of 48 uur. Vwo-leerlingen die in het schooljaar 2011-2012 starten in het voortgezet onderwijs, moeten een

¹¹ Bron: 'SCP: snelle stijging werkloosheid niet-westerse allochtonen', 2005, geciteerd in Generatie Einstein, 2006.

¹² <http://www.maatschappelijkstage.nl> (verkregen op 15-03-2010)

maatschappelijke stage doen van 72 uur. Voor havisten is de norm 60 uur en voor leerlingen uit het vmbo of praktijkonderwijs 48.

Om maatschappelijke stages mogelijk te maken, krijgen scholen extra geld van de overheid. Bijvoorbeeld om tijd vrij te maken voor de invoering van de stages en begeleiding van leerlingen.

Veel scholen hebben nu, in het schooljaar 2009-2010, de maatschappelijk stage al in het onderwijsprogramma opgenomen om ervaring op te doen. Zij kiezen hierbij voor een gefaseerde opbouw, waarbij ze het aantal uren maatschappelijke stage elk jaar uitbreiden.

2.4. De leerlingen

Het bovenstaande geldt voor het Montessori College Twente, waar vandaan de leerlingen komen waarmee een vernieuwd tentoonstellingsbezoek ontwikkeld wordt. Binnen deze school is besloten om voor het schooljaar 2009-2010 voor alle 4de klas havo- en vwo-leerlingen een maatschappelijke stage van 30 uur verplicht te stellen. Deze stage moet binnen het 4de leerjaar afgerond worden.

Op de elektronische leeromgeving van het Montessori College is een vacaturebank ingericht voor leerlingen die zoeken naar een plek om hun maatschappelijke stage te vervullen. Hier is een vacature geplaatst waarin leerlingen worden opgeroepen hun maatschappelijke stage bij AkkuH te doen en mee te denken en mee te helpen met het ontwikkelen van een vernieuwd tentoonstellingsbezoek.

Deze oproep heeft een groep van 7 leerlingen opgeleverd.

Drie meisjes (havo leerlingen) en vier jongens (twee havo en twee vwo leerlingen). Slecht één van de leerlingen heeft het profiel cultuur en maatschappij in het vakkenpakket en heeft gekozen voor kunst beeldend als eindexamenvak. De anderen hebben een andere profielkeuze gemaakt en hebben geen kunst beeldend in hun vakkenpakket. Zij zijn met deze profielkeuzes en niveaus een goede afspiegeling van de groep CKV leerlingen die de tentoonstellingsbezoeken zullen gaan doen. Dit zijn de 4de klassen havo en vwo (zie hoofdstuk 6).

3. Theorie en definities

3.1. De peergroup

In een aantal ontwikkelingspsychologische theorieën wordt de peergroup een belangrijke functie toegekend in de ontwikkeling van jonge mensen, met name pubers en adolescenten.

‘Een peergroup betekent letterlijk een groep mensen met ongeveer dezelfde leeftijd, sociale status en belangstelling. Bij jongeren heb je het dan over beste vrienden, maar ook over klasgenoten, vrienden uit de buurt, teamleden en vrienden van vrienden (Nelis en van Sark, 2009, p. 91).¹³

In een uitgave van CIRCE, Circle for Youth Research Cooperation in Europe e. V. wordt de volgende definitie van peergroups van Abercrombie genoemd:

¹³ Puberbrein binnenstebuiten

'Technically a peer group is any collectivity in which the members share some common characteristics, such as age or ethnicity. It most commonly refers to age groups in general, but more specifically to adolescent groups where members are closely bound together by youth culture. Adolescent peer groups tend to have: (1) a high degree of social solidarity, (2) hierarchical organisation, (3) a code which rejects, or contrasts with, adult values and experience..... (Abercrombie, 1988).¹⁴

Rita Kohnstamm schrijft in het boek 'Kleine ontwikkelingspsychologie van de adolescentie' (2002) dat leeftijdgenoten voor elkaar een grotere rol zijn gaan spelen dan bijvoorbeeld een eeuw geleden. Deze grotere rol wordt toegeschreven aan de langere voorbereidingstijd op de volwassenheid. Adolescenten blijven jarenlang in het onderwijs in elkaars gezelschap. In de huidige westerse samenleving vormen adolescenten een aparte categorie met een eigen soort levensstijl. Dat wil niet zeggen dat die levensstijl uniform is, er zijn binnen de jeugdcultuur subculturen te onderscheiden. De subcultuur is de referentiegroep voor adolescenten, basis voor een imago. Een jongere zal echter niet snel zeggen dat hij bij deze of die subcultuur hoort. Ik 'ben gewoon zo'. Het ik-ben-ik en ik-kies-zelf-wat-ik-wil-gevoel is sterk. Bij dit kiezen is 'echtheid' een sleutelwoord. De peergroup draagt bij aan de ontwikkeling van een zelfbeeld, maar ook aan de autonomie van de adolescent. Voor de meeste jongeren geldt dat vanaf het midden van de adolescentie (ongeveer 15 jaar) een toename van de autonomie is te zien, zowel ten aanzien van leeftijdgenoten als van de ouders. Het grootste gedeelte van wat hierboven beschreven is speelt zich af in en om school.

3.2. Peergroup effecten

Geert Driessen citeert in een internationale review van effecten, verklaringen en theoretische en methodologische aspecten van 'Peergroup effecten op onderwijsprestatie' (2007), de volgende definities van het peergroupeffect:

¹⁴ geciteerd in paragraaf 3.2 Peer Group Education Today: An approach in Anti-racist work.

- 'Echte' peergroup effecten betreffen de invloeden van leerling tot leerling-interacties en groepsdynamische processen op leerresultaten (Wilkinson e.a., 2000).
- Er is sprake van peergroup effecten, wanneer iemands gedrag wordt beïnvloed door diens interactie met een of meer andere personen die diens 'gelijken' zijn (Winston & Zimmerman, 2003).
- Elk type individueel gedrag waarbij een wederzijdse afhankelijkheid bestaat van gedrag of kenmerken van anderen (Gibson & Telhaj, 2006).

De onderzoeken naar peergroup effecten in deze review hebben vooral te maken met de samenstelling van scholen en van klassen en het effect dat dit heeft op de leerprestaties. In dit onderzoek kan dus niet gesproken worden van een peergroup effect.

3.3. Peergroupeducatie

Uit bovenstaande beschrijvingen en definities kan men afleiden dat peergroups en peergroupeffecten sterk samenhangen met de invloed die de leden van een peergroup op elkaar hebben door directe interactie. Groepsdynamiek en rolmodelfunctie zijn belangrijke aspecten. Dit geldt ook voor peergroupeducatie.

In DOrmino¹⁵, een uitgave van The council of Europe Youth campaign 'All different – all equal', is een handleiding beschreven om peergroup educatie te gebruiken als middel in het bestrijden van racisme, xenofobie, antisemitisme en intolerantie. Hierin wordt een definitie geciteerd van peergroupeducation:

'Peer group education is a method of information transference or role modeling where a particular type of behaviour is promoted or information transferred. The peer educators closely match the target group in some manner; whether it is by age, sexuality, gender, etc.'
(Brammer/Walker 1995, geciteerd in DOrmino, p. 13).

Peergroupeducatie is, zoals hier genoemd wordt, ook het overbrengen van kennis en informatie door leden van de peergroup aan leden van de peergroup, naast de rolmodelfunctie die peergroupeducatie heeft.

¹⁵ Rothmund A. e.a. (1996)

Wanneer peergroupleden, in dit geval jongeren, worden ingezet in een vroeg stadium van de ontwikkeling van de vorm en inhoud van tentoonstellingsbezoeken in het kader van het vak CKV, dan worden zij als experts op het gebied van de belevingswereld van hun leeftijdgenoten of peergroup gezien. Zij fungeren niet als rolmodel voor hun leeftijdgenoten maar ontwikkelen, samen met een expert op het gebied van kunsteducatie, een kunstbezoek waarbij ze de kennis die ze hebben over zichzelf en hun peergroup overbrengen.

3.4. Co-design

Tijdens de ontwikkelfase van het tentoonstellingsbezoek is er in mindere mate sprake van peergroup educatie, maar meer van co-design. Het is co-design omdat de leerlingen kennis en informatie vanuit hun eigen leefwereld inbrengen, die vervolgens wordt gebruikt om een voor hen meer aansprekende vorm van tentoonstellingsbezoek te ontwikkelen. De jongeren worden ingezet als experts op het gebied van hun peergroup. Hieronder wordt verduidelijkt wat deze term inhoudt en uit welk veld deze afkomstig is.

In een artikel van Sanders en Stappers¹⁶ wordt beschreven hoe co-design is ontstaan.

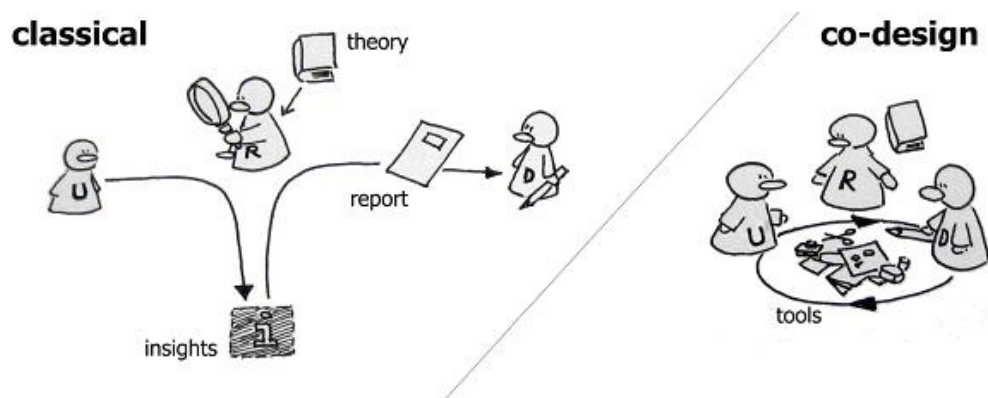
De term co-design is afkomstig uit het (industriële) veld van het ontwikkelen, vormgeven en ontwerpen van producten. Vooral in technologisch goed ontwikkelde gebieden stonden producenten open voor de benadering om producten te ontwikkelen die gedefinieerd worden door wat bij de toekomstige gebruikers van die producten aansluit in de manier van gebruik en de smaak. Bij dit zogenaamde 'gebruiker-centraal' ('user-centered') ontwikkelen wordt het te ontwerpen product benaderd vanuit een expert-perspectief. De gebruikers geven wel hun mening over productconcepten maar deze zijn door anderen bedacht. Deze user-centered benadering, waarbij de gebruiker als onderzoeksobject wordt gezien, wordt sinds de jaren 70 van de vorige eeuw langzaam vervangen door de participerende benadering waarbij de gebruiker een grote rol wordt toebedeeld in de idee- en conceptontwikkeling in een

¹⁶ Elizabeth B.-N. Sanders & Pieter Jan Stappers, 2008. *Co-creation and the new landscapes of design*. Ohio, Delft.

vroeg stadium van ontwerp. De gebruiker wordt gezien als partner. Dit is een verandering in het onderzoek naar en de ontwikkeling van producten van één waarbij de gebruiker centraal staat naar één waarbij de gebruiker meedenkt. In dit gebied van participerend ontwerpen en ontwikkelen worden de termen co-design en co-creation gebruikt. Sanders en Stappers gebruiken de term co-design voor een creatieve samenwerking in het ontwikkelproces van producten en concepten tussen getrainde en niet getrainde ontwikkelaars.

De beweging van user-centered design naar co-design heeft invloed op de rollen van de deelnemers aan het ontwerpproces. Als we kijken naar de rol van de gebruiker, de onderzoeker en de ontwerper dan is in het klassieke user-centered model de gebruiker een passief studieobject, de onderzoeker heeft kennis van de theorie en verkrijgt meer kennis door observatie en interviews. De ontwerper verkrijgt deze kennis passief in de vorm van rapportage en brengt vervolgens zijn kennis van techniek en creatief denken in om ideeën te genereren.

In co-design daarentegen veranderen de rollen: de toekomstige gebruiker krijgt de positie van ervaringsexpert en speelt een grote rol in kennisontwikkeling, ideevorming en conceptontwikkeling. Om inzicht te verkrijgen in de ervaringen van de expert verschaft de onderzoeker hem of haar het nodige gereedschap en technieken voor expressie en ideeëngeneratie. De ontwerper en onderzoeker werken samen aan de ontwikkeling en vormgeving van deze technieken voor ideeëngeneratie. Ontwerper en onderzoeker kunnen in feite dezelfde persoon zijn. De onderzoeker schept de voorwaarden. De ontwerper blijft belangrijk in het vormgeven van de ideeën.

Afbeelding. Links: de klassieke rol van gebruiker, onderzoeker en ontwerper in het ontwerpproces. Rechts: de rollen vermengen zich in het co-designproces. (afbeelding

uit het artikel 'Co-creation and the new landscapes of design' van Sanders en Stappers, 2008)

In hoofdstuk 5 wordt verder ingegaan op de technieken voor ideeëngeneratie die gebruikt zijn voor dit onderzoek.

3.5. Jongeren en co-design

Zijn jongeren wel in staat om mee te denken en een creatieve samenwerking aan te gaan in het vinden van oplossingen voor een vraagstuk en het ontwikkelen van een product of concept?

In het boek '*Puberbrein binnenstebuiten*' van Nelis en van Sark (2009) wordt gesteld dat de hogere cognitieve vaardigheden (die zich vooral afspelen in de frontaalkwab van de hersenen) nog lang in ontwikkeling blijven en dus bij jongeren nog niet uitontwikkeld zijn. De emotiegebieden in de hersenen worden eerder aangelegd (veel is er al vanaf de geboorte, een deel ontwikkelt zich nog schoksgewijs tot het 25^e levensjaar). Dit zijn de stimulerende systemen (Nu doen, Meteen uitproberen! Eerst genieten!), die eigenlijk in evenwicht gehouden zouden moeten worden door het remmende systeem (de manager) in de frontaalkwab. Maar dat controlegebied is nog niet volledig ontwikkeld en de communicatie tussen die hersenfuncties verloopt niet optimaal. Hersenonderzoekers geven de puberteit ook wel het etiket 'risico's en kansen'. Dit kan negatieve maar ook positieve invloed hebben. Het zorgt ervoor dat jongeren op zoek gaan naar nieuwe dingen, naar onafhankelijkheid, zonder in de weg gezeten te worden door risicoafweging en ervaring.

Uit bovenstaande kan geconcludeerd worden dat jongeren voor het zoeken naar creatieve oplossingen wel geschikt kunnen zijn.

Dit betekent natuurlijk niet dat de verwachtingen te hoog moeten worden gesteld. Jongeren zijn nog in ontwikkeling. In 'Jong en grijpbaar', een handboek voor culturele jongerenmarketing wordt geadviseerd:

Verlang geen onwaarschijnlijk spraakmakende voorstellen. Wees realistisch in je verwachtingen. Jongeren vinden dagelijks het warme water uit. Ontneem hen dat geluk niet: koester de grilligheid (Devos 2005, p. 30).

Volgens Rita Kohnstamm¹⁷ zijn de cognitieve veranderingen bij de adolescent niet alleen van invloed op het schoolse leren maar stralen zij uit over de hele belevingswereld, de zogenaamde sociale cognitie. Eén van de terreinen hiervan is het sociaal perspectief, de mate waarin de adolescent in staat is zich in een ander te verplaatsen, zich het standpunt eigen te maken van waaruit een ander waarneemt, voelt en denkt. Dit sociaal perspectief wordt groter, de adolescent kan zich steeds beter verplaatsen in de gedachtenwereld van een ander.

Met de onderstaande probleemstelling zouden jongeren dan ook goed overweg moeten kunnen:

Hoe kan ik een tentoonstellingsbezoek van een uur met mijn klas voor alle leerlingen aansprekend maken met als doel de kennis van en de waardering voor beeldende kunst te vergroten?

(De bovenstaande probleemstelling is in overleg met de leerlingen die de ontwikkelgroep vormen samengesteld, om als uitgangspunt te dienen voor de ontwikkeling van een vernieuwd tentoonstellingsbezoek. Zie hoofdstuk 5)

Kohnstamm stelt verder dat jongeren over school en schoolwerk positiever zijn als er een appèl wordt gedaan op hun verantwoordelijkheid. Door leerlingen als een volwaardig partner (co-designer) te betrekken bij het vinden van een antwoord op bovengenoemde vraag wordt een groot beroep gedaan op hun verantwoordelijkheid en probleemoplossend vermogen.

3.6. Leereffect

Door jongeren in te zetten als co-designers bij het ontwikkelen van een begeleid tentoonstellingsbezoek wordt gehoopt dat dit bezoek voor leerlingen interessanter wordt.

In het boek ‘*Puberbrein binnenstebuiten*’ van Nelis en van Sark (2009) wordt Luc Stevens, Emeritus hoogleraar en oprichter van de onderwijsdenktank NIVOZ geciteerd:

¹⁷ P. 47 in deel III van de Kleine Ontwikkelingspsychologie (tweede druk, derde oplage, 2006)

'De leerling wordt als volwaardige partij gezien en krijgt de ruimte mede te bepalen wat er wordt gedaan en hoe. De leraar blijft degene die uitdaagt en ondersteunt, de leerling doet het leerwerk. Tegelijkertijd stappen leraren de wereld van de leerling binnen en laten merken dat leerlingen hen wat waard zijn. Daardoor gaan de leerlingen zich aan school binden. En dan ben je er. Dan gaat het echte leren heel snel en effectief' (p. 72).

Doordat leerlingen/jongeren zich buigen over de inhoud en vormgeving van een tentoonstellingsbezoek, bepalen zij mede wat er wordt gedaan en hoe dit wordt gedaan. De wereld van de jongere wordt in de vorm van het tentoonstellingsbezoek gebracht. Hiermee wordt gehoopt de aansprekendheid te verhogen en mogelijk heeft dit, zoals hierboven wordt geciteerd, een positieve invloed op het leereffect.

4. De bestaande situatie

4.1. De kunst

De tentoonstellingsbezoeken die het onderwerp zijn van dit onderzoek worden gedaan aan een tentoonstelling van het werk van de Oostenrijkse kunstenaar Stefan Gritsch.

Zowel het bestaande bezoek, waarvan in dit hoofdstuk een beschrijving wordt gegeven, als het vernieuwde bezoek vinden plaats in deze tentoonstelling, die de titel IN BETWEEN draagt. (17/01/2010 – 21/02/2010)

Hieronder wordt kort het werk van Gritsch beschreven.

'IN BETWEEN'

De verf is een huid, de verf als mal. De verf als zelfstandig materiaal, zonder drager (het doek).

Al in het begin van de twintigste eeuw lieten kunstenaars het tot dan toe belangrijkste element van de schilderkunst los om te experimenteren met abstracte vormen, waarbij kleuren een zelfstandige functie kregen. Deze abstracte schilderkunst leidde tot

werken die het einde van de schilderkunst leken te vormen. Met de werken van Malevich, waaronder het zwarte vierkant, leek de schilderkunst haar uiterste grenzen bereikt te hebben. Maar de schilderkunst bleek niet dood te zijn. Ook na Malevich experimenteerden kunstenaars met verf, kleur, materiaal, textuur, structuur en werkwijze. Het schilderen zelf, de handeling werd het belangrijkste. In dit licht kan men het werk van Stefan Gritsch bezien.

Stefan Gritsch, Bern 1951, is bekend om zijn werk dat uitsluitend uit acrylverf bestaat. Hij ziet af van elke vorm van afbeelden, hij concentreert zich helemaal op de materie en de kleur van de verf. Het materiaal, de verf, is zelf het onderwerp. Bij alle werken valt op dat hij de verf niet aanbrengt op bijvoorbeeld een doek, maar dat hij de verf gebruikt als zelfstandig materiaal waar vormen mee gemaakt worden. De werken 'just paint, just colour' bestaan uit acrylverfobjecten, waar de bezoeker tussendoor kan lopen. Het is verf, maar de verf is niet aangebracht op doek of papier. Hiervoor gebruikt hij een aantal technieken. Verf wordt bijvoorbeeld op tafels in lagen geschilderd; de zo ontstane 'huiden' van verf worden gebruikt in grotere sculpturen met 'blokken' verf, of puur als installatie van kleurige verflagen.

Een andere manier is om een emmer verf een nacht open te laten staan. Er ontstaat een ingedroogd laagje verf, dat dagelijks door de verf wordt geroerd tot uiteindelijk een 'Klumpen' pure acrylverf ontstaat. Deze kunnen dan weer worden doorgezaagd en met verf weer worden verlijmd. Verf wordt lijm, verf wordt materiaal, verf wordt tot een (sculpturaal) beeld. (uit het persbericht, jan. 2010)

4.2. Nulmeting. Het bestaande tentoonstellingsbezoek bij AkkuH

Zoals in paragraaf 2.1 wordt gezegd is de opzet van de tentoonstellingen bij AkkuH bescheiden. Een tentoonstelling beslaat een grote en een kleine zaal. In de meeste gevallen duurt een klassikaal tentoonstellingsbezoek van leerlingen van het voortgezet onderwijs dan ook niet langer dan een uur. Dit is voldoende om de kunst goed te bekijken en de nodige kennis erover te vergaren.

Voor deze tijdsspanne is ook gekozen om de scholen voor voortgezet onderwijs in de omgeving van AkkuH tegemoet te komen. Een relatief kort tentoonstellingsbezoek is gemakkelijker in te passen in het lesrooster van de leerlingen.

Hieronder volgt een beschrijving van een bestaand klassikaal tentoonstellingsbezoek. Dit bezoek is door drie klassen afgelegd bij de tentoonstelling van het werk van Stefan Gritsch. De opzet is zoals alle tentoonstellingsbezoeken van leerlingen uit het voortgezet onderwijs die tot nu toe bij AkkuH werden afgelegd. De leerlingen werken hierbij met een leidraad¹⁸ (kijkwijzer met vragen) en er wordt een praktische opdracht meegegeven om op school uit te voeren.

Ontvangst

De leerlingen worden ontvangen door een docent/kunstenaar van AkkuH, die een inleiding geeft op de kunstwerken in de tentoonstelling, de kunstenaar en de instelling waar ze op bezoek zijn. In overleg met de begeleidend CKV docent wordt gerefereerd aan het CKVprogramma dat de leerling op school volgt, aan het persoonlijk kunstdossier waaraan de leerling de ingevulde leidraad kan toevoegen, en aan de mogelijkheid om dit bezoek als een culturele activiteit in de discipline beeldende kunst te gebruiken.

Na deze inleiding krijgt elke leerling een leidraad waarmee zelfstandig de tentoonstelling bekeken kan worden.

Deze leidraad ontsluit door middel van vragen over de vorm, inhoud en betekenis (functie, historische achtergrond) de kunst van Stefan Gritsch voor de leerling. De leidraad begint met een korte introductie over de tentoonstelling, de kunstenaar en de ruimte waar de leerlingen zich bevinden (betekenis, functie). In het kort wordt het verhaal dat de docent van AkkuH bij ontvangst heeft verteld dus herhaald.

Het eerste gedeelte van de vragen is vooral gericht op vorm. Dit zijn vragen over techniek, materiaal, het medium waarmee gewerkt wordt, de beeldaspecten die van belang zijn enz. Kortom de kenmerken die in een oogopslag te zien zijn, zonder voorkennis van de kunstenaar en zijn werk.

¹⁸ Bekijk de leidraad in bijlage 1.

Deze vragen ondersteunen het receptieve gedeelte van het kijken naar kunst, ze dwingen de leerlingen goed te kijken en te beschrijven wat ze zien.

Het tweede gedeelte van de vragen is gericht op de inhoud van het werk.

Ze gaan bijvoorbeeld over:

- titels en hun betekenis,
- de manier waarop de kunstwerken zijn ontstaan en hoe de kunstenaar komt tot bepaalde keuzes.
- waarnaar de kunstwerken verwijzen en in welke historische context ze gezien kunnen worden.

In dit gedeelte zijn receptieve en reflectieve vragen verwerkt, waarin de leerling zijn/haar antwoord en/of eigen mening kan formuleren en beargumenteren.

De leidraad sluit af met een reflectieve vraag over de functie en/of betekenis van de kunst waarin de leerling zijn of haar mening kan geven en gevraagd wordt deze goed te beargumenteren.

De eigen en de AkkuH docent zijn steeds aanwezig om vragen te beantwoorden.

Afsluiting

Het bezoek wordt gezamenlijk afgesloten. Er wordt nogmaals gerefereerd aan het kunstdossier van de leerlingen.

Omdat binnen de kunsteducatie bij AkkuH de nadruk ligt op receptief en reflectief (zie ook hoofdstuk 2, paragraaf 2.1) wordt tijdens het tentoonstellingsbezoek geen praktische opdracht gedaan. Dit is ook niet mogelijk in een bezoek van een uur. Wel krijgt de CKV docent die de klas begeleidt een beschrijving mee van een praktische opdracht die op school uitgevoerd kan worden.¹⁹ Deze opdracht staat in het teken van inzicht geven in de werk(denk)wijze van de kunstenaar waarvan de leerlingen het werk hebben ontmoet.

Het hierboven beschreven tentoonstellingsbezoek is klassikaal gedaan door 70 leerlingen uit de 4de klas havo en vwo. In hoofdstuk 6 wordt ingegaan op de

¹⁹ Voor de praktische opdracht bij de tentoonstelling van Stefan Gritsch, zie bijlage 3

onderzoekresultaten uit de vergelijking tussen dit bestaande bezoek en het vernieuwde (hoofdstuk 5).

4.3. Toetsing bestaande bezoek aan het examenprogramma CKV

In deze paragraaf wordt een bestaand tentoonstellingsbezoek getoetst aan de eindtermen zoals ze zijn beschreven in het examenprogramma culturele en kunstzinnige vorming havo/vwo.²⁰

Dit examenprogramma ziet er als volgt uit:

Het eindexamen bestaat uit het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A Culturele activiteiten

Domein B Kennis van kunst en cultuur

Domein C Praktische activiteiten

Domein D Reflectie.

Het schoolexamen heeft betrekking op de domeinen A tot en met D, en indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Culturele activiteiten

1. De kandidaat heeft actief deelgenomen aan tenminste 6 (havo), respectievelijk 8 (vwo) culturele activiteiten.

De culturele activiteiten zijn gespreid naar de verschillende kunstdisciplines in beeldende vormgeving, dans, drama, literatuur en muziek.

Domein B: Kennis van kunst en cultuur

2. De kandidaat kan vorm, inhoud, functie en historische achtergronden aangeven van kunstuitingen en daarbij ingaan op:

- onderlinge relaties tussen deze aspecten;
- relaties tussen kunstdisciplines;

²⁰ Verkregen op www.examenblad.nl, nov. 2009

- invloeden die (sub)culturen op elkaar kunnen hebben.

Domein C: Praktische activiteiten

3. De kandidaat heeft actief deelgenomen aan praktische activiteiten gericht op het maken van een eigen werkstuk of productie binnen een of meer kunstdisciplines.

Domein D: Reflectie

4. De kandidaat kan met betrekking tot de culturele activiteiten:

- verslag doen van zijn ervaringen, interpretaties en waarderingen;
- deze toelichten onder verwijzing naar vorm, inhoud, functie en historische achtergronden;
- deze koppelen aan ervaringen met praktische activiteiten;
- aan de hand daarvan reflecteren op zijn keuzen en zijn ervaringen.

Toetsing van het tentoonstellingsbezoek

Domein A

Het bezoek aan de tentoonstelling is een culturele activiteit in de discipline beeldende kunst.

Doordat dit bezoek begeleid wordt met een introductie en een leidraad/kijkwijzer komen de domeinen B: Kennis van kunst en cultuur en D: Reflectie, aan bod tijdens het bezoek.

Domein B

- De vragen in de kijkwijzer zijn zo opgebouwd dat vorm, inhoud, functie en historische achtergrond van de kunstwerken in de tentoonstelling worden belicht.
- De vragen worden ingeleid met informatieve stukjes tekst waarin wordt ingegaan op de onderlinge relatie tussen bovengenoemde aspecten. In het antwoord op de vragen kan de leerling in eigen woorden en uit eigen bevinding deze relatie aangeven.
- Omdat het hier maar één kunstdiscipline betreft wordt er niet ingegaan op de relatie tussen verschillende kunstdisciplines.
- Omdat het werk in de tentoonstelling zich hiervoor niet leent is niet ingegaan op de invloed van (sub)culturen.

Domein C: Actief deelnemen aan praktische activiteiten is in het tentoonstellingsbezoek alleen vertegenwoordigd als een opdracht die aan de docent wordt meegegeven om op school uit te voeren. Deze opdracht is gerelateerd aan de kunstwerken in de tentoonstelling en aan de werkwijze van de kunstenaar, zodat het een verdieping is op de kennis die is opgedaan tijdens het tentoonstellingsbezoek.

Domein D

Door het werken met de leidraad en het uitvoeren van de praktische opdracht wordt de leerling aangezet tot het vergaren van kennis en informatie die nodig is om aan de eisen van Domein D te voldoen in de discipline beeldend kunst.

Conclusie

In deze culturele activiteit, een tentoonstellingsbezoek van een uur, zijn alle punten uit het examenprogramma, die in een enkele discipline kunnen worden uitgevoerd aanwezig. Domein C, de praktische activiteit wordt niet ter plekke uitgevoerd, maar wel aangestuurd, in de vorm een opdracht om op school uit te voeren. Relaties leggen tussen verschillende kunstdisciplines en invloed van culturen op elkaar komen in dit bezoek niet aan de orde omdat, in dit geval, de kunst die bekeken wordt zich hiervoor niet leent.

Deze manier van leerlingen met beeldende kunst in aanraking laten komen is niet nieuw, het wordt in vele kunstinstellingen toegepast²¹. Weliswaar voldoet ze aan het examenprogramma CKV in de discipline beeldende kunst, toch wordt in AkkuH geconstateerd dat leerlingen die in eerste instantie niet erg geïnteresseerd zijn in deze discipline, door de vragen en opdrachten niet voldoende worden uitgedaagd en geprikkeld.

²¹ De leidraden die in AkkuH worden gemaakt zijn geïnspireerd op die van het Stedelijk museum Amsterdam, 2007.

5. Het ontwikkelen van een nieuw tentoonstellingsbezoek

5.1. Creatieve experts

Zeven leerlingen worden, als ervaringsexpert van hun peergroup, co-designers in het ontwikkelproces van een nieuwe vorm van tentoonstellingsbezoek. De onderzoeker heeft opgetreden als medeontwerper en begeleider.

De leerlingen komen allen uit de 4de klas, drie meisjes uit 4 havo, twee jongens uit 4 havo en twee jongens uit 4 vwo. Vierdeklassers vormen ook de groep waaronder onderzocht wordt of het vernieuwde tentoonstellingsbezoek meer aanspreekt dan het bestaande en of dit het plezier in en het leereffect van beeldende kunstbezoeken ten goede komt.

De zeven leerlingen die als co-designer de ontwikkelgroep vormen doen dit in het kader van hun maatschappelijke stage. Zij kunnen elk veel tijd besteden aan het ontwikkelen van het educatieve concept.

Een voorwaarde die gesteld is door de school, het Montessori College Twente, is dat het maken van toetsen niet in gevaar komt door het vervullen

van de maatschappelijke stage. Om zoveel mogelijk met de gehele groep te kunnen samenwerken betekent dit dat de bijeenkomsten niet te lang kunnen zijn. In totaal zijn er negen bijeenkomsten gepland van drie tot vijf uur.

Een zeer belangrijk aspect van co-design en het inzetten van ervaringsexperts bij het ontwikkelen van een tentoonstellingsbezoek is, dat ervan wordt uitgegaan dat iedereen creatief is in het bedenken van oplossingen voor een probleemstelling:

First, to embrace co-creativity requires that one believes that all people are creative (Sander en Stappers, 2008).

Ervaringsexperts of de gebruikers zijn in dit geval de leerlingen, de vierdeklassers die in de ontwikkelgroep plaatsnemen om voor hun medescholieren, ook vierdeklassers, een tentoonstellingsbezoek te ontwerpen.

Sanders en Stappers stellen verder dat de gebruikers soms gedurende het gehele ontwerpproces medeontwerper zijn, maar dat dit niet altijd geldt. Dit hangt af van de mate van expertise, creativiteit en het enthousiasme.

Dit is bij de leerlingen van de ontwikkelgroep ook te zien. Bij hen kan duidelijk een verschil in enthousiasme voor beeldende kunst worden geconstateerd. De één heeft het als examenvak gekozen en weet er heel veel van, de ander heeft er niet zoveel mee maar is wel gefascineerd door het idee mee te denken in het ontwerpen van een tentoonstellingsbezoek en een volgende is alleen maar blij een stageplek gevonden te hebben. Deze laatste lijkt helemaal niet geschikt te zijn om in de ontwikkelgroep plaats te nemen maar om een goede afspiegeling te verkrijgen van de leerlingen die de tentoonstellingsbezoeken gaan uitvoeren is het van belang dat in deze ontwikkelgroep leerlingen meedenken die vanuit verschillend niveau en vanuit verschillende invalshoeken naar beeldende kunst en het ontwerpen van een tentoonstellingsbezoek kijken.

5.2. Ideeën generatie

Users can become part of the design team as 'expert of their experiences', but in order for them to take on this role, they must be given appropriate tools for expressing themselves.²²

In bovenstaand citaat is te lezen dat geschikte technieken moeten worden aangeboden om ervoor te zorgen dat ieder zich bij het genereren van ideeën in een creatief denkproces, kan uiten op een eigen niveau.

Maar wat is creativiteit? In het groot woordenboek der Nederlandse taal wordt het omschreven als scheppingsvermogen en de mate waarin iemand creatief is.

Mihaly Csikszentmihalyi, een bekend Amerikaans/Hongaars psycholoog definieert creativiteit als volgt:

'Elke daad, elk idee of elk product dat een bestaand gebied verandert of dat een bestaand gebied verandert in een nieuw' (1999).²³

Dit is een goede omschrijving voor het doel van dit onderzoek. Een bestaand tentoonstellingsbezoek veranderen in een nieuw. Waarbij wordt verwacht dat dit nieuwe tentoonstellingsbezoek jongeren meer aanspreekt dan het bestaande en het plezier in en mogelijk het leereffect van beeldende kunstbezoeken is verhoogd.

Bij het beantwoorden van de vraag hoe creativiteit ingezet kan worden en hoe het verloop is van een creatief proces, zijn diverse modellen ontwikkeld (o.a. Buys, 1988; Barron, 1988; De Bono, 1969; Isaksen en Trefflinger, 1985; Koestler, 1964; Osborn, 1953; Wallas, 1926).

Worden deze modellen met elkaar vergeleken dan kunnen een aantal universele fasen onderscheiden worden (Kalden, 2008).²⁴

²² Sleeswijk Visser et al, 2005 en Sander en Stappers, 2008

²³ Csikszentmihalyi, Mihaly, 1999. *Creativiteit : over flow, schepping en ontdekking*. Amsterdam: Boom.

²⁴ Kalden P. 2008. Onvoorspelbaar, dus onstuurbaar? Over creativiteit in veranderprocessen. Gepubliceerd in *Management en Organisatie*, 2008, p. 248

Ook in het boek 'Problemen oplossen met creatieve technieken' van Ineke Walravens. (2005)²⁵ worden soortgelijke fasen onderscheiden.

Voor het werken met de leerlingen bij het ontwikkelen van een nieuw tentoonstellingsbezoek zijn verschillende technieken gebruikt die in dit boek van Walravens beschreven staan (zie paragraaf 5.3 voor een beschrijving van enkele gebruikte technieken in een creatieve denksessie).

Het creatieve proces

Het creatieve proces als geheel is een afwisseling tussen divergent en convergent denken. Hierbij worden respectievelijk de rechter en de linker hersenhelft gebruikt. Divergent denken is afgeleid van divergeren: uiteenwijken. Zoveel mogelijk alternatieven genereren binnen de informatie die je hebt. Denken van weinig naar veel. Convergeren is het zich richten op één punt. Van alles wat je hebt wil je zo min mogelijk overhouden. Denken van veel naar weinig. De afwisseling van divergent met convergent denken bepaalt het succes van het creatieve proces. Met divergent denken genereer je een veelheid aan ideeën, maar die moeten wel geselecteerd worden. Hierbij helpt het convergent denken om het proces te richten en de ideeën te selecteren waar je echt iets aan hebt.

In de meeste creatieve processen verschuift het accent van divergent denken in de eerste helft naar convergent denken in een latere fase van het proces. Maar ook in elke afzonderlijke fase kan er sprake zijn van divergent en convergent denken.

Zoals hiervoor reeds genoemd is worden in het creatieve proces verschillende fasen onderscheiden:

1. **De probleemdefinitie.** Het probleem wordt duidelijk gemaakt en vastgesteld. Eisen en verwachtingen worden vastgelegd.
2. **De oriëntatie.** Gegevens die in relatie staan tot de probleemdefinitie worden verzameld en bestudeerd.
3. **De incubatie.** Alle informatie wordt opzij gelegd. Er wordt afstand genomen van de probleemdefinitie. (De informatie blijft dan wel sudderen in de gedachten.)
4. **De illuminatie.** Door gebruikt te maken van creatieve technieken worden ideeën bedacht, in de hoop dat daar een briljant idee bij zit.

²⁵ Walravens I. 2005. *Problemen oplossen met creatieve technieken*, p. 30

5. **De evaluatie.** De ideeën worden getoetst aan de probleemdefinitie, op haalbaarheid en ze worden uitgewerkt tot bruikbare oplossingen.
6. **De invoering.** De haalbaarheid van de ideeën worden getest, zodat ze kunnen worden ingevoerd (Walravens, 2005, p. 30).

Voor het goed laten verlopen van het creatieve proces zijn zes grondregels van essentieel belang. Deze grondregels spelen een grote rol in de incubatie en de illuminatiefase van het proces:

1. Freewheelen of flow. Het vrijuit denken, je gedachten de vrije loop laten, om tot nieuwe ideeën te komen. Freewheelen komt pas goed tot zijn recht wanneer eerst voldoende afstand wordt genomen van het probleem (zie hierboven: in de incubatiefase).
2. Kwantiteit boven kwaliteit. Het bedenken van zoveel mogelijk ideeën. In eerste instantie gaat het hierbij om de kwantiteit boven de kwaliteit van de ideeën, bedoeld om je via het ene idee op een volgende idee te brengen en zo verder en steeds beter. Dit is tevens zeer belangrijk voor het volgende punt:
3. Kruisbestuiven. Deze grondregel komt voort uit het brainstormen en is de basis voor alle andere creatieve technieken. Door specifieke kenmerken van het ene idee kom je tot een volgend idee.
4. Uitstel van elk oordeel. Elk idee is goed, hoe dom het ook klinkt. Op geen enkele manier mag in de illuminatiefase een negatief oordeel geuit worden over een idee, omdat hierdoor het creatief denken afgeremd wordt.
5. Noteren. Het noteren van alle ideeën is belangrijk omdat het tot een volgend idee kan leiden en dus de kruisbestuiving stimuleert.
6. Luisteren. Pas als iedereen goed luistert naar elkaars ideeën is het mogelijk om met behulp van kruisbestuiving tot nieuwe ideeën te komen, om samen met anderen te freewheelen en om elk oordeel uit te stellen (Walravens, 2005, p. 32 - 36).

In de volgende paragraaf worden enkele voorbeelden van de werkwijze met de ontwikkelgroep beschreven aan de hand van de zes verschillende fasen van een creatief proces.

5.3. De werkwijze in het ontwikkel- en ontwerpproces

5.3.1. De probleemdefinitie

De eerste bijeenkomst van de ontwikkelgroep staat in het teken van een kennismaking met elkaar, met de kunstinstelling AkkuH en het vaststellen van de probleemdefinitie waarmee gewerkt gaat worden gedurende de gehele ontwikkelfase.

Aan de leerlingen wordt uitgelegd wat de verschillende werkgebieden van AkkuH zijn, ze maken kennis met alle medewerkers, ze bekijken de ruimtes en ze bekijken een tentoonstelling. Ze lopen mee met een basisschoolklas die een tentoonstelling bezoekt en ze gaan zelf met een kijk- en vragenformulier, zoals dat doorgaans gebruikt wordt, aan het werk. Op deze manier raken ze vertrouwd met de omgeving waarin ze hun maatschappelijke stage zullen vervullen en de manier waarop bestaande tentoonstellingsbezoeken verlopen.

De begeleider van de groep is de probleemeigenaar, degene die zich verantwoordelijk voelt om een situatie of toestand (het tentoonstellingsbezoek) te veranderen. De probleemeigenaar is verantwoordelijk voor een juiste definitie van het probleem en voor de keuzes tijdens een creatieve sessie. Bij het maken van een juiste probleemdefinitie kunnen de volgende vragen gebruikt worden:

- Wat is precies het probleem,
- wie heeft het probleem,
- wat zijn de doelstellingen,
- wat zijn de randvoorwaarden voor de oplossingen,
- wat moet te allen tijde voorkomen worden,
- waar is al eerder aan gedacht?

Om de leerlingen vertrouwd te maken met de probleemdefinitie waarmee zij gaan werken, wordt deze aan de hand van bovengenoemde vragen besproken.

Verder worden verschillende termen uit de probleemdefinitie besproken. Bijvoorbeeld: Wat versta je onder het woord 'aansprekend'? Wat betekent voor jou het woord 'waardering'?

De onderstaande probleemdefinitie komt voort uit deze eerste bespreking met de leerlingen:

Hoe kan ik een tentoonstellingsbezoek van een uur met mijn klas voor alle leerlingen aansprekend maken met als doel de kennis van en de waardering voor beeldende kunst te vergroten?

5.3.2. De oriëntatie

Zoals de vraagstelling van dit onderzoek impliceert, worden de CKV exameneisen betrokken bij het ontwikkelen van een tentoonstellingsbezoek. Al is het de taak van de begeleider om deze eisen in de gaten te houden, toch zullen de leerlingen hiervan wel de nodige kennis moeten hebben, zodat ze meegenomen kunnen worden in het denkproces. Dit is van belang om te voorkomen dat de leerlingen te vrij gaan associëren en de begeleider te vaak vrije ideeën moet gaan inperken.

De CKV exameneisen voor één discipline worden besproken met de leerlingen:

1. discipline is beeldende kunst en vormgeving
2. vorm, inhoud, functie/betekenis van de kunst en hun onderlinge relatie worden belicht. De plaats van deze kunst in onze cultuur wordt belicht in relatie tot voorgenoemde aspecten.
3. praktische activiteit
4. gegronde eigen mening kunnen formuleren en hierop reflecteren, waarin een relatie wordt gelegd tussen het eigen handelen (praktische activiteit) en de kunst
(zie paragraaf 4.3).

Om zich nog beter voor te bereiden krijgen de leerlingen een mapje mee met daarin informatie om zich te oriënteren op de probleemdefinitie, enkele vragen en in te vullen mindmaps als voorproefje op het genereren van ideeën.

5.3.3. De incubatie

In de tweede en derde bijeenkomst is een creatieve denksessie gepland. De leerlingen hebben zich thuis al georiënteerd op de probleemdefinitie en hebben de mindmaps gemaakt uit het informatiemapje. De ervaringen die hiermee opgedaan zijn worden uitgewisseld.

De creatieve sessie vindt plaats in een ruimte waarin zoveel mogelijk storende factoren worden uitgesloten. Dit betekent dat er geen telefoons overgaan, dat niet steeds mensen in en uitlopen. Er is voldoende schrijfmateriaal aanwezig, een flip-over om alle ideeën te noteren en plakband om volle flip-overvellen aan de muur te hangen.

De probleemdefinitie hangt al aan de muur. De begeleider van de leerlingen is de sessieleider. Omdat het vastleggen van alle ideeën en het begeleiden van het proces belangrijk zijn en de sessieleider zich hierop moet kunnen concentreren is er ook een notulist aanwezig. Deze blijft verder op de achtergrond en doet niet mee in het creatieve proces. Uiteraard is dit met de leerlingen overlegd, zij hebben hiertegen geen bezwaar.

De techniek van het creatief denken en de grondregels hierbij worden uitgelegd waarbij de nadruk wordt gelegd op het feit dat elk idee goed is, iemand niet wordt uitgelachen: ergens om lachen mag wel.

Warming-up

Er wordt begonnen met een warming-up, dit is het begin van de incubatiefase (Walravens, 2005). De bedoeling hiervan is om de gedachten vrij te maken en barrières op te heffen die het op - ideeën - komen verhinderen. Bij voorkeur heeft de warming-up niets met het probleem te maken.

In deze sessie zijn enkele grappige hersenkrakers als beginopdracht gegeven. Waarna enkele freewheel- of flow-oefeningen volgden. Hieronder wordt een voorbeeld van zo'n oefening beschreven:

Vraag: Jouw mentor gaat trouwen. Wat kun je verzinnen om van de trouwdag een onvergetelijke dag te maken?

De leerlingen schrijven eerst 5 minuten individueel oplossingen voor deze vraag. De sessieleider kan in dit geval meedoen. De gevonden oplossingen worden opgelezen en op een flip-overvel genoteerd. Het vel wordt aan de muur gehangen. De oplossingen die gevonden zijn hebben niets met de probleemdefinitie te maken, maar kunnen wel zorgen voor kruisbestuiving en het genereren van ideeën in een later stadium van het proces.

Afstand nemen

De warming-up fase loopt over in een fase van afstand nemen. In eerste instantie wordt hier het probleem nog vermeden. Zonder afstand te nemen blijven de oplossingen in het voor ieder bekende gebied liggen. Door de fases warming up en afstand nemen te doorlopen kunnen meer combinaties worden gemaakt waaruit unieke oplossingen kunnen voortkomen in de daaropvolgende fase.

Hieronder wordt een voorbeeld van het afstand nemen beschreven:

Catalogustechniek:

De leerlingen prikken blind een item uit een tijdschrift, een catalogus of reclameboekje. Het geprikte item wordt uit het blad gescheurd. Ieder beschrijft op papier zo gedetailleerd mogelijk wat hij of zij geprikt heeft en de associaties die hierbij opkomen. Die associaties worden om de beurt opgenoemd en door de sessieleider op een flip-overvel geschreven.

Terug naar het probleem

Met de opgeschreven associaties wordt nu geprobeerd een verband te leggen met de probleemstelling. Hoe gekker, hoe beter. Dit wordt om de beurt gedaan en ook deze combinaties met de probleemstelling worden op een flip-overvel geschreven en aan de muur gehangen, ten behoeve van de kruisbestuiving.

5.3.4. De illuminatie

In de bijeenkomst wordt na de incubatiefase met de warming-up oefeningen en technieken om afstand nemen van het probleem, een pauze gehouden. Hierna wordt in de illuminatiefase van het creatieve proces teruggekeerd naar de probleemdefinitie. In deze fase wordt een brainstormtechniek gebruikt.

De brainstormtechniek, ontwikkeld door A.F. Osborn (Eekels en Roozenburg, 1998)²⁶, is relatief gemakkelijk toe te passen op nagenoeg alle problemen en is individueel of in teams te gebruiken.

Het algemene doel van brainstormen is om 'in korte tijd een grote hoeveelheid ideeën te ontwikkelen voor een duidelijk omschreven probleem zonder daarbij te evalueren'. Bij het klassieke brainstormen zoals dat oorspronkelijk is ontwikkeld, genereert een team gezamenlijk en verbaal ideeën voor een probleem (Walravens, 2005, p. 117).

Om ervoor te zorgen dat de leerlingen zoveel mogelijk gelijkwaardig aan bod komen in het genereren van ideeën is ervoor gekozen om als brainstormtechniek de 'brainwritingtechniek', de 7-3-5 methode te gebruiken. De naam wordt verklaard uit de aanpak van deze techniek. Zeven (7) deelnemers noteren drie (3) ideeën per ronde van vijf (5) minuten. Bij deze techniek krijgen de leerlingen alle een formulier (zie bijlage 7) waarop ze tijdens de creatieve sessie hun ideeën noteren. Bovenaan dit formulier staat de probleemdefinitie.

In de eerste ronde noteren de deelnemers in vijf minuten drie ideeën voor het oplossen van het probleem. Dit doet ieder voor zichzelf; er wordt niet gecommuniceerd. Absolute concentratie is vereist. De sessieleider heeft als taak de tijd te controleren en af en toe te zeggen hoeveel tijd er nog rest. Na vijf minuten stopt de eerste ronde en wordt het formulier doorgegeven aan de linker buurman of buurvrouw. Direct hierna start de tweede ronde van vijf minuten. De leerlingen beginnen met het lezen van de ideeën die reeds op het formulier zijn genoteerd. Indien mogelijk worden deze ideeën verder ontwikkeld. Maar bij het lezen ervan treedt ook kruisbestuiving op waaruit mogelijk nieuwe ideeën worden gegenereerd. Tijdens de tweede ronde

²⁶ Eekels J. & Roozenburg N.F.M. (1998) *Productontwerpen, structuur en methoden*. Utrecht, Lemma

worden weer drie ideeën genoteerd. Het formulier wordt weer doorgegeven aan de linker buurman of buurvrouw en deze actie wordt zo vaak herhaald als er deelnemers zijn. Dit levert na 35 minuten $7 \times 3 \times 7 = 147$ ideeën op.

Het bovenstaande klinkt eenvoudiger dan het is. Het kan best moeilijk zijn om steeds drie nieuwe ideeën te noteren. Maar om het kruisbestuiven te bevorderen is het belangrijk om dit toch steeds te doen. Hoe stom de ideeën ook lijken. Daarom is een goede voorbereiding in de warming-up zo belangrijk. Als het niet meer lukt om ideeën te verzinnen kan een steekwoordenlijst of een doos met afbeeldingen uitkomst bieden. Een steekwoordenlijst is een blad gevuld met willekeurige woorden. Door hier iets uit te kiezen en hierop te associëren kunnen nieuwe ideeën ontstaan.

5.3.5. De evaluatie

Herstructureren

Er zijn in de vorige fase 147 ideeën gegenereerd en dat is uiteraard te veel om mee verder te werken. In dit eerste gedeelte van de evaluatiefase worden alle ideeën één voor één voorgelezen waarbij de sessieleider ze noteert op losse notitieblaadjes (post-it's). Hierbij wordt een indeling in clusters gemaakt. Alle ideeën worden ingedeeld bij een onderwerp. Door het kruisbestuiven lijken meerdere ideeën op elkaar zodat in deze evaluatiesessie de volgende onderwerpen kunnen worden onderscheiden:

- werkvorm tijdens het tentoonstellingsbezoek,
- de manier van presentatie,
- de informatieverstrekking,
- inhoud van de tentoonstelling (het soort kunst),
- nog niet in te delen.

Per cluster wordt nu gekeken naar ideeën die er zijn ondergebracht. Doublures worden weggehaald. Veel op elkaar lijkende ideeën worden samengevoegd tot één. Hier vindt een eerste selectie plaats.

Selecteren

Na het herstructureren zijn minder oplossingen overgebleven.

De probleemeigenaar (sessieleider) geeft aan welke oplossingen aantrekkelijk gevonden worden. Vervolgens geven de leerlingen aan welke zij het beste

vinden. Het is belangrijk dat dit zo spontaan mogelijk gebeurt, er niet te lang over nagedacht wordt zodat de oplossingen overblijven die iets goed in zich hebben. Er wordt niet geargumenteed waarom men iets de beste oplossing vindt en niet iedereen hoeft het met de keuze eens te zijn.

Naar de overgebleven oplossingen wordt nu nogmaals gekeken en ze worden beoordeeld met behulp van de NAF-techniek. Bij deze techniek gaat het om drie criteria waarop de oplossingen worden beoordeeld.

Dit zijn:

- Is het een Nieuwe oplossing?
- Is het een Aantrekkelijke oplossing?
- Is het een Fabriceerbare oplossing?

Alle leerlingen geven een waardeoordeel over deze drie criteria met een rapportcijfer, waardoor een rangorde in de overgebleven oplossingen ontstaat. In dit gedeelte van de sessie wordt geprobeerd om tot een consensus te komen bij het invullen van de beoordeling, om echt tot een beste oplossing te komen. (5.3.3 t/m 5.3.5 zijn geïnspireerd op technieken uit *Problemen oplossen met creatieve technieken*, Walravens, 2005).

In de bovenstaande paragrafen 5.3.3 t/m 5.3.5 staat beschreven hoe een creatieve denksessie met zeven leerlingen over een nieuw vorm te geven tentoonstellingsbezoek er uit kan zien. Over manieren voor het genereren van ideeën en het bedenken van oplossingen voor problemen is en wordt veel gepubliceerd. Zo'n sessie is in verschillende vorm twee keer gedaan. Beide sessies zijn geïnspireerd op verschillende publicaties en ervaringen.²⁷

De leerlingen hebben tussen de twee sessies kennism gemaakt met de kunstenaar. Aan de tentoonstelling van zijn werk worden de bezoeken afgelegd die onderwerp zijn van dit onderzoek. Ze hebben hem de

²⁷ Veerdonk v.d. B. (2009). *Werkdag Creative Problem Solving met de Masterstudenten Kunsteducatie 2008-2010*. Zwolle, Artez.

Walravens I. (2005). *Problemen oplossen met creatieve technieken*.

Dirkse-Hulscher S. en Talen A. (2009). *Het groot werkvormenboek*.

Smith K. (2009). *This is not a book*.

tentoonstelling zien inrichten en hebben hem vragen gesteld over zijn kunst, zijn werkwijze en zijn leven. De voertaal van dit gesprek was Engels.

5.3.6. De invoering

In deze paragraaf wordt beschreven hoe het proces van invoering van gevonden oplossingen verlopen is. Dit is een belangrijke fase omdat de oplossingen moeten worden uitgewerkt en getoetst op haalbaarheid. Dit bepaalt mede het uiteindelijke resultaat van de creatieve sessies.

De gevonden oplossingen in beide creatieve sessies blijken na de evaluatie en de cijferbeoordeling ingedeeld te kunnen worden in de volgende categorieën: Werkvorm, Informatieverstrekking, Begeleiding en Presentatie. Waarbij geconstateerd kan worden dat de meeste oplossingen die zijn overgebleven, over de werkvorm gaan. Dit zijn voorstellen voor opdrachten die de leerlingen leuk vinden om uit te voeren. In het schema hieronder zijn de oplossingen teruggebracht naar steekwoorden en korte zinnen, die belangrijk gevonden worden in een tentoonstellingsbezoek (zie bijlage 6 voor een fotoverslag van de cijferbeoordeling).

Werkvorm	Geen vragenboekje!! (kijkformulier) Kijken en beschrijven of natekenen. Zoeken, kiezen, ordenen, vergelijken, bespreken. Zelf creatief bezig zijn.
Informatieverstrekking	Kort en bondig, geen lange leesstukken.
Begeleiding	Leuke begeleider. Bij voorkeur iemand die iets ouder is dan de leerlingen zelf. Die enthousiast is over de kunst en hierover leuk kan vertellen. Bijv. een student van de kunstacademie. (Niet een oudere medescholier want die wordt niet serieus genomen.) Meer vrijheid tijdens het bekijken van de kunst.
Presentatie	Prettige gastvrije sfeer. Humor en spanning.

Hiermee is een antwoord gegeven op de subvraag:

*Wat vinden leerlingen leuk in de vorm van een tentoonstellingsbezoek?
Waar halen ze plezier uit? (zie paragraaf 1.3).*

Deze subvraag geldt alleen voor de educatie bij een tentoonstelling, niet de inhoud van een tentoonstelling.

Met de oplossingen uit de creatieve denksessies wordt in de volgende bijeenkomsten met de leerlingen verder gewerkt. Hierbij wordt ernaar gestreefd om alle bovenstaande uitkomsten uit de creatieve sessies in het vernieuwde bezoek te verwerken. Tevens worden de eindtermen voor één kunstdiscipline zoals ze zijn beschreven in het CKV eindexamenprogramma meegenomen in het ontwerpen van een vernieuwd bezoek.

De begeleider zet de voorstellen op papier en legt deze voor aan de leerlingen. Hierover wordt gepraat, gediscussieerd en geadviseerd. Het is van belang dat elke leerling zijn of haar mening geeft en aan bod komt in het geven van adviezen. Vervolgens wordt een bijgewerkt voorstel gedaan. Hierover wordt weer gepraat en overlegd. Dit proces gaat net zolang door totdat het vernieuwde tentoonstellingsbezoek vorm begint te krijgen. Pas dan wordt begonnen met werkzaamheden om het voor te bereiden (zie paragraaf 5.4 voor het vernieuwde tentoonstellingsbezoek).

Het materiaal dat nodig is voor het vernieuwde bezoek wordt gemaakt door de leerlingen.

De mensen die nodig zijn worden benaderd en geïnstrueerd door de begeleider. Dit zijn twee 1ste jaar studenten van de Academie voor beeldende kunst en vormgeving, ArtEZ in Enschede.

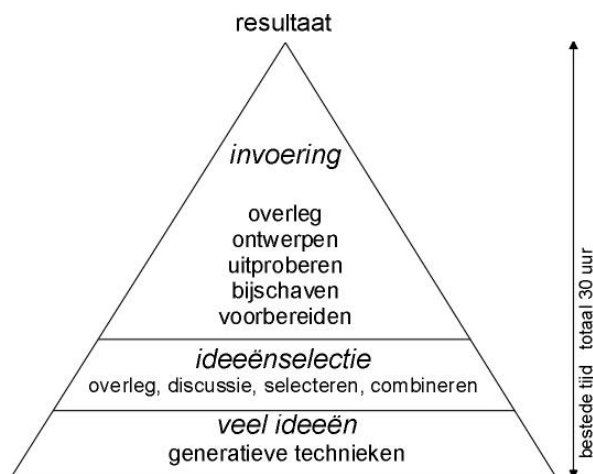
De leerlingen testen de werkvormen in het vernieuwde tentoonstellingsbezoek uit en aan de hand van hun bevindingen worden deze, zo nodig, bijgesteld. Gedurende het gehele voorbereidingsproces wordt er geschaafd aan het bezoek, steeds in overleg met de leerlingen.

De leerlingen denken mee over en werken mee aan:

- De vorm (en inhoud) van de informatieverstrekking;
- De manier van informatieverstrekking;
- De werkvormen in het bezoek;
- Het voorbereiden van materiaal waarmee gewerkt wordt;

- Het vormgeven en verwoorden van de praktische opdracht (zie bijlage 3) die op school wordt uitgevoerd. Deze is voor het bestaande en het vernieuwde tentoonstellingsbezoek bedoeld en maakt geen deel uit van het vergelijkend onderzoek.

De hierboven beschreven werkwijze heeft geleid tot het vernieuwde tentoonstellingsbezoek dat in paragraaf 5.4 beschreven wordt. Dit gehele proces wordt in het volgende schema eenvoudig weergegeven. De leerlingen hebben allen 30 uur van hun maatschappelijke stage kunnen besteden aan het werkproces.

In paragraaf 5.3 is een antwoord gegeven op de subvraag:

Hoe leveren leerlingen inbreng in de vormgeving van een kunstbezoek?

De leerlingen die als co-designers hebben meegewerkt hebben al de hierboven beschreven werkzaamheden ter ontwikkeling en voorbereiding van het tentoonstellingsbezoek en het appèl dat op hun kennis is gedaan als zeer positief ervaren.

Deze werkwijze die in paragraaf 5.3 beschreven is geldt voor dit onderzoek. Bij co-design kunnen verschillende werkwijzen gehanteerd worden die afgestemd zijn op en passen bij de co-designers waarmee gewerkt wordt.

5.4. Het vernieuwde tentoonstellingsbezoek

Hieronder volgt een beschrijving van de vorm en inhoud van het vernieuwde tentoonstellingsbezoek. Dit bezoek is van het begin tot het eind mede ontwikkeld en vormgegeven door 7 leerlingen uit de 4de klas havo en vwo. Het bezoek is door vier klassen gedaan aan de tentoonstelling van het werk van Stefan Gritsch. Deze klassen hebben in tegenstelling tot het oude bestaande bezoek niet gewerkt met een leidraad, maar ze hebben zich door middel van een mondelinge introductie en het uitvoeren van een van de aangeboden opdrachten beziggehouden met informatie over de kunst en de kunstenaar. Op die manier hebben ze de benodigde kennis opgedaan en hebben ze een gegronde eigen mening kunnen formuleren en hierop met elkaar kunnen reflecteren.

Beschrijving vernieuwde bezoek

De klas wordt ontvangen en begeleid door twee 1ste jaars studenten van ArtEZ, Academie voor beeldende kunst en vormgeving, Enschede. Zij geven een inleiding op de tentoonstelling, de kunst en de kunstenaar. (zie informatieblad in bijlage 2) Aan de hand van een kleine PowerPoint presentatie vertellen ze wat ze zelf van het werk en de werkwijze van de kunstenaar vinden. Vervolgens wordt uitgelegd hoe de werkwijze tijdens dit bezoek zal zijn en wordt iets verteld over de opdrachten waaruit gekozen kan worden. De leerlingen kunnen nu de tentoonstelling gaan bekijken en in de tentoonstelling de gekozen opdracht uitvoeren. De studenten assisteren waar dit nodig is.

De klas komt een kwartier voor het einde van het bezoek weer bij elkaar. De resultaten van de opdrachten worden bekeken en het bezoek wordt afgesloten.

Elke leerling krijgt een informatieblad mee voor in hun kunstdossier (zie bijlage 2). De begeleidend CKV docent krijgt een beschrijving van een praktische opdracht mee, die op school uitgevoerd kan worden (zie bijlage 3).

De opdrachten voor het vernieuwde tentoonstellingsbezoek:

1. Maak een (leuk) en informatief filmpje van ong. 4 minuten over deze tentoonstelling.

Materiaal:

- filmcamera

- laptop en beamer
- knowhow lijst (zie bijlage 2)
- stappenplan filmpje (zie bijlage 2)

De leerlingen bekijken de tentoonstelling goed en kiezen elk een favoriet onderdeel of een favoriet standpunt in de tentoonstelling.

Er wordt een groep gevormd (max. 7 leerlingen) die een filmpje maakt over de tentoonstelling voor Youtube, waarin iets verteld wordt over de kunst en/of de kunstenaar. Hiervoor kiest elke leerling twee zinnen uit de Knowhowlijst en geeft zijn of haar eigen mening over een eigen gekozen onderdeel van de tentoonstelling. De leerling bepaalt zelf hoe hij of zij in beeld wil komen tijdens het vertellen van de knowhow en de eigen mening. Uiteraard komt hierbij ook het gekozen kunstwerk in beeld.

Het filmpje wordt in 1 shot gemaakt, zodat het ongemonteerd ge-upload kan worden. Per groep is er één leerling die alles filmt. Deze filmer maakt een introductiezin die hij of zij vertelt aan het begin van het filmpje en een afsluitende zin. Het is van belang dat de groep goede afspraken maakt over wie wanneer en waar in beeld komt en wat hij of zij verteld. Is het filmpje klaar dan wordt het in de computer geladen om het aan het einde van het bezoek klassikaal te kunnen bekijken. Na het bezoek worden, mits daar toestemming voor is van elk groepslid, de filmpjes naar Youtube ge-upload. De links worden gemaïld naar de leerlingen.

2. Kijk, beschrijf en teken (of: Teken door de ogen van de ander).

Materiaal:

- tekenmateriaal (kleur) en tekenpapier
- fotocamera
- afbeeldingen van alle kunstwerken
- knowhowlijst (zie bijlage 2)
- stappenplan (zie bijlage 2)
- (printer)

De leerlingen bekijken de tentoonstelling goed en elke leerling zoekt een onderdeel of een standpunt uit dat hij of zij het meest interessant vindt. Ze maken hiervan een foto met hun mobieltje of ze nemen een afbeelding van dit onderdeel. Elk onderdeel en enkele standpunten zijn al gefotografeerd en liggen op een tafel klaar. Bij dit object worden twee, volgens de leerling

passende zinnen uit de Knowhowlijst gekozen en daarnaast formuleert hij of zij een eigen mening over het kunstwerk.

Nu worden er duo's gevormd die elkaar zo goed mogelijk beschrijven wat ze hebben gekozen. De tweetallen zitten tegenover elkaar. Tekenmateriaal is voorhanden.

De één beschrijft zo gedetailleerd mogelijk het object op het kaartje of op de mobiel en de ander tekent aan de hand van dit verhaal zonder het object te zien. De beschrijver houdt goed het tekenproces in de gaten en stuurt aan de hand hiervan eventueel bij of geeft extra aanvullingen zodat de tekenaar verder kan. De twee gekozen knowhowzinnen en de eigen mening worden verteld door de beschrijver. Degene die tekent schrijft deze informatie onder, om of boven de tekening.

Dit proces duurt 5 à 7 minuten.

Het resultaat, tekening en foto, wordt vergeleken.

De beurt wisselt nu.

Zijn beide tekeningen klaar dan wordt bij elke tekening het betreffende gedeelte in de tentoonstelling gezocht. De tekening en het voorbeeld worden samen gefotografeerd. Dit levert twee foto's op die later worden geprint en geëxposeerd in AkkuH.

De tekeningen worden opgehangen aan de zwarte wand, zodat iedereen ze kan bekijken. De leerlingen kunnen te allen tijde hun tekeningen en foto's komen bekijken in AkkuH. Aan het einde van de tentoonstelling kunnen ze deze ophalen.

Dit vernieuwde tentoonstellingsbezoek is klassikaal door 77 leerlingen uit de 4de klas havo en vwo gedaan.²⁸ In hoofdstuk 6 wordt ingegaan op de onderzoeksresultaten uit de vergelijking van dit vernieuwde bezoek met het bestaande (hoofdstuk4).

5.5. Toetsing vernieuwde bezoek aan het examenprogramma CKV

Hieronder wordt het vernieuwde tentoonstellingsbezoek getoetst aan het examenprogramma culturele en kunstzinnige vorming havo/vwo (zie paragraaf 4.3 voor de eindtermen).

²⁸ zie bijlage 2 voor de internetlinks naar de filmpjes die hieruit zijn ontstaan en enkele foto's van de zwarte wand die hierboven genoemd wordt.

Domein A Culturele activiteiten

Het bezoek aan de tentoonstelling is een culturele activiteit in de discipline beeldende kunst.

Domein B Kennis van kunst en cultuur

- In de mondelinge inleiding op de tentoonstelling en door het werken met de Knowhow lijst worden vorm, inhoud, functie en historische achtergrond van de kunst in de tentoonstelling belicht.
- Door het werken met de Knowhowlijst, het moeten kiezen van twee zinnen bij een zelfgekozen stuk uit de tentoonstelling en deze weer gebruiken in één van de opdrachten wordt de onderlinge relatie tussen bovengenoemde aspecten belicht.
- Omdat het hier maar één kunstdiscipline betreft wordt er niet ingegaan op de relatie tussen de verschillende kunstdisciplines.
- Omdat het werk in de tentoonstelling zich hiervoor niet leent, is niet ingegaan op de invloed van (sub)culturen.

Domein C Praktische activiteiten

Actief deelnemen aan praktische activiteiten is in het tentoonstellingsbezoek vertegenwoordigd in de twee opdrachten waaruit de leerlingen kunnen kiezen. Ze bekijken de tentoonstelling d.m.v. deze praktische activiteit.

Daarnaast krijgt de begeleidend CKV docent een opdracht mee die door de leerlingen op school uitgevoerd kan worden. Deze opdracht is gerelateerd aan de kunstwerken in de tentoonstelling en aan de werkwijze van de kunstenaar, zodat het een verdieping is op de kennis die is opgedaan tijdens het tentoonstellingsbezoek.

Domein D Reflectie

Door de inleiding op de tentoonstelling en het uitvoeren van één van de opdrachten wordt de leerling aangezet tot het vergaren van kennis en informatie die nodig is om aan de eisen van Domein D te voldoen. Daarnaast is de leerling genoodzaakt om enige vorm van reflectie op zijn of haar keuzes toe te passen, doordat er tijdens het tentoonstellingsbezoek wordt samengewerkt aan een opdracht en er al doende overlegd moet worden met elkaar.

Conclusie

In dit vernieuwde tentoonstellingsbezoek zijn alle punten uit het examenprogramma die in een enkele discipline kunnen worden uitgevoerd aanwezig. In tegenstelling tot het bestaande tentoonstellingsbezoek is domein C: de praktische activiteit wel in het bezoek aanwezig. Daarnaast wordt ook nog een praktische opdracht meegegeven om op school uit te voeren. De leerlingen krijgen de links naar de filmpjes op Youtube toegestuurd. Doordat ze de filmpjes van henzelf en van elkaar gaan bekijken wordt veel van de kennis die ze hebben opgedaan tijdens het bezoek nog eens herhaald. Dit geldt ook voor de leerlingen die hebben getekend. Uit deze toetsing blijkt dat het vernieuwde bezoek door het bekijken van de tentoonstelling door middel van een praktische opdracht iets meer voldoet aan de eindtermen uit het examenprogramma CKV voor één kunstdiscipline, dan het bestaande bezoek.

In dit hoofdstuk is een antwoord gegeven op het eerste gedeelte van de vraagstelling:

Op welke wijze kunnen CKV-leerlingen een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het educatieve aanbod van een beeldende kunstinstelling, ...

De wijze waarop leerlingen een bijdrage hebben geleverd aan de ontwikkeling en vormgeving van kunstbezoeken zoals in dit hoofdstuk is beschreven, is uitgevoerd binnen de kunstinstelling AkkuH. Het is een voorbeeld van hoe het kan. Het wil niet zeggen dat dit de enige of de beste manier is met leerlingen samen te werken in het ontwikkelen van een tentoonstellingsbezoek.

Op het tweede gedeelte van de vraagstelling en op de onderzoeksvraag zal in hoofdstuk 6 een antwoord worden gegeven.

... met als doel een tentoonstellingsbezoek voor leeftijdgenoten interessanter te maken en het leereffect en de animo te verhogen?

6. Het vergelijkend onderzoek en de resultaten

6.1. Methode van onderzoek

In hoofdstuk 1 is beschreven hoe de vraagstelling voor dit onderzoek is ontstaan. In hoofdstuk 5 wordt een antwoord gegeven op het eerste gedeelte van deze vraagstelling.

Op welke wijze kunnen CKV-leerlingen een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het educatieve aanbod van een beeldende kunstinstelling, met als doel een tentoonstellingsbezoek voor leeftijdgenoten interessanter te maken en het leereffect en de animo te verhogen?

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het tweede deel van de vraagstelling. Hier wordt beschreven hoe is onderzocht of een vernieuwd tentoonstellingsbezoek dat is ontwikkeld en vormgegeven in nauwe samenwerking met zeven leerlingen in dezelfde leeftijdsgroep als de leerlingen die het tentoonstellingsbezoek gaan doen, het beoogde doel heeft gehaald.

Om het tweede gedeelte van bovenstaande vraagstelling te kunnen beantwoorden worden de bestaande vorm van tentoonstellingsbezoek die binnen de kunstinstelling AkkuH gehanteerd wordt en de vernieuwde vorm naast elkaar gezet en met elkaar vergeleken. Hiervoor is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Wordt het plezier in en het leereffect van verplichte kunstbezoeken verhoogd doordat leden van de doelgroep inbreng hebben gehad in de inhoud en de vormgeving van de educatie rond deze bezoeken?

Beide vormen van tentoonstellingsbezoek hebben plaatsgevonden in een tentoonstelling van het werk van de Oostenrijkse kunstenaar Stefan Gritsch (zie paragraaf 4.1).

Het bestaande tentoonstellingsbezoek is klassikaal gedaan door 70 leerlingen uit de 4de klas havo en vwo. Het is uitgevoerd zoals dit staat beschreven in paragraaf 4.2.

Het vernieuwde tentoonstellingsbezoek is klassikaal gedaan door 77 leerlingen uit de 4de klas havo en vwo. Dit is uitgevoerd zoals het staat beschreven in paragraaf 5.4.

Om een goede vergelijking te kunnen maken is het van belang om van elke leerling die één van de tentoonstellingsbezoeken doet zijn of haar mening hierover te weten.

Hierin ligt al besloten dat een kwantitatieve analyse door middel van een vragenlijst de meest geëigende methode is om de onderzoeksvraag te beantwoorden.²⁹

Ervaringsonderzoek

Om 'het plezier in...-gedeelte' uit de onderzoeksvraag te kunnen meten is een vragenlijst (of enquêteformulier) gemaakt. Dit enquêteformulier bestaat uit 10 stellingen waarbij de leerling kan aangeven op een antwoordschaal in hoeverre hij of zij het met deze stelling eens is. In een 11de vraag kan de leerling een cijfer geven aan het tentoonstellingsbezoek (zie bijlage 4. voor het enquêteformulier). In de antwoordschaal is gekozen voor een even aantal

²⁹ Verhoeven N. 2007. *Wat is onderzoek. Praktijkboek methoden en technieken*, p. 84

antwoordmogelijkheden om ervoor te zorgen dat de leerling in elk antwoord stelling neemt.

(voorbeeld)

1. Dit tentoonstellingsbezoek vond ik leuk om te doen:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

De stellingen in de enquête peilen de algemene ervaring over het tentoonstellingsbezoek, de werkvorm (opdrachten), de begeleiding, de kunst die bekeken is, het vermeende leereffect, het belang van het geven van een mening en het wel of niet nog eens willen doen van een bezoek.

Alle leerlingen hebben het enquêteformulier direct na het tentoonstellingsbezoek (bestaande en vernieuwde) ingevuld.

Kennistoets

Om 'het leereffect van ...-gedeelte' uit de onderzoeksvraag te kunnen meten is ruim vier weken na het tentoonstellingsbezoek een kleine kennistoets met gesloten vragen afgenomen in de klassen die het bestaande en het vernieuwde bezoek hebben gedaan (zie bijlage 5). De kennis die hierin gevraagd wordt hebben de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan kunnen verwerven door het werken met de leidraad. De leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan hebben de kennis kunnen opdoen door het werken met de 'knowhow'-stellingen in de opdracht die ze hebben uitgevoerd (zie paragraaf 5.4).

6.2. Onderzoeksresultaten enquête

In deze paragraaf wordt het resultaat van de enquête die is gehouden onder alle leerlingen die een tentoonstellingsbezoek hebben gedaan, beschreven (n = 147). Hierbij gaat het om leerlingen die een bestaand tentoonstellingsbezoek hebben gedaan (n = 70), en leerlingen die een vernieuwd bezoek hebben gedaan (n = 77). Verder wordt er daar waar dit

opvallend is een onderscheid gemaakt tussen de niveaus, havo (n = 105) en vwo (n = 42).³⁰

De percentages zijn afgerond, waardoor de totalen niet altijd op 100% uitkomen.

Stelling 1

1	Dit tentoonstellingsbezoek vond ik leuk om te doen:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		11%	12%
mee oneens		60%	36%
mee eens		27%	45%
zeer mee eens		1%	8%

Een groter percentage van de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan is het eens met de stelling. Het verschil is niet heel groot (47% oneens, 53% eens) maar daar staat tegenover dat van de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan een zeer groot percentage het tentoonstellingsbezoek niet leuk vond om te doen (72% oneens, 28% eens). Hier kan geconstateerd worden dat er een duidelijke verbetering is opgetreden bij het vernieuwde bezoek. Het percentage van leerlingen dat het vernieuwde bezoek leuk vond om te doen is bijna verdubbeld ten opzichte van het bestaande (53% tegenover 28%).

Hierbij moet nog opgemerkt worden dat er een verschil in mening per niveau te zien is. Bij beide is de waardering voor het vernieuwde bezoek hoger, bij vwo leerlingen is de waardering voor het vernieuwde bezoek zelfs drie keer hoger dan die voor het bestaande. Slechts 21% van de vwo-leerlingen die het bestaande bezoek hebben afgelegd wat het eens met de stelling, tegenover 62% van de vwo-leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben afgelegd.

³⁰ Zie bijlage 8

Stelling 2

2	Ik heb me tijdens dit tentoonstellingsbezoek verveeld:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		14%	17%
mee oneens		46%	61%
mee eens		37%	20%
zeer mee eens		3%	3%

Van de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan heeft een groter deel zich tijdens het tentoonstellingsbezoek verveeld dan van de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan. Het aantal dat zich verveeld zegt te hebben is met bijna de helft verminderd bij het vernieuwde bezoek (40% heeft zich verveeld tijdens het bestaande bezoek, 22% heeft zich verveeld tijdens het vernieuwde bezoek).

Stelling 3

3	Ik vond de begeleiding bij deze tentoonstelling goed:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		1%	5%
mee oneens		1%	12%
mee eens		81%	71%
zeer mee eens		16%	12%

De beoordeling van de begeleiding bij beide vormen van bezoek is zeer goed (97 % bij het bestaande bezoek, 83% bij het vernieuwde). Bij het bestaande bezoek wordt de begeleiding zelfs beter gewaardeerd dan bij het vernieuwde.

Dit kan toegeschreven worden aan het feit dat het bestaande bezoek begeleid werd door een ervaren (vaste) docent/kunstenaar van AkkuH en het vernieuwde bezoek door twee jonge studenten van de kunstacademie die geen ervaring hebben met dit werk.

Daarnaast vergden de opdrachten in het vernieuwde bezoek meer tekst en uitleg. De begeleiders hebben zich dus meer moeten bemoeien met de leerlingen dan de begeleiding in het bestaande bezoek. Tijdens het ontwikkelen van een vernieuwd bezoek is duidelijk naar voren gekomen dat de co-designers het niet op prijs stellen dat de begeleiding zich teveel met hen bemoeit. Ook dit is een reden voor de lichte hogere waardering van begeleiding bij het bestaande bezoek.

Stelling 4

4	De opdracht(en) die ik heb uitgevoerd vond ik leuk om te doen:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		23%	5%
mee oneens		59%	28%
mee eens		19%	51%
zeer mee eens		0%	16%

De opdrachten die zijn uitgevoerd worden door de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan (67%) aanzienlijk beter gewaardeerd dan door de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan (19%). Dit zijn ruim drie keer zoveel leerlingen.

Hier kan van een zeer grote verbetering gesproken worden. Bij de havo leerlingen is die verbetering te zien, maar bij de vwo leerlingen nog meer. Bij hen is in het vernieuwde bezoek is 83% het eens met de stelling tegenover 17% die het ermee oneens is. Bij het bestaande bezoek zijn deze percentages omgekeerd: 83% is het oneens met de stelling, tegenover 17% die het ermee eens is.

Stelling 5

5	Ik vond het saai om op deze manier, zoals ik in het afgelopen uur heb gedaan, naar kunst te kijken:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		6%	19%
mee oneens		49%	48%
mee eens		40%	28%
zeer mee eens		6%	5%

De manier van kijken naar kunst werd door meer leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan saai gevonden dan de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan. 46% van de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan was het eens met de stelling tegenover 33% van de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan. Ook hier is een verbetering opgetreden bij het vernieuwde bezoek.

Stelling 6

6	Ik voelde me welkom bij AkkuH:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		1%	3%
mee oneens		3%	3%
mee eens		59%	73%
zeer mee eens		37%	22%

Bij beide vormen van bezoek kan gesteld worden dat de leerlingen zich welkom voelden bij AkkuH (96% en 95%).

Stelling 7

7	Ik heb meer begrip gekregen voor dit soort hedendaagse kunst:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		14%	17%
mee oneens		57%	58%
mee eens		29%	23%
zeer mee eens		0%	3%

Bij de vraag of de leerlingen meer begrip hebben gekregen voor dit soort hedendaagse kunst is te zien dat bij beide bezoeken driekwart het hiermee niet eens is. Er is nauwelijks verschil te zien tussen de waardering van de leerlingen die het bestaande en de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan. Bij de havo leerlingen is het percentage dat zegt meer begrip te hebben gekregen in het vernieuwde bezoek iets gestegen bij de vwo leerlingen is dit percentage in het vernieuwde bezoek gedaald.

Dit kan samenhangen met de aard van de kunst die te zien was tijdens de bezoeken. Deze was heel experimenteel en niet gemakkelijk toegankelijk (Op de kunst zelf hebben de co-design leerlingen geen invloed gehad, alleen op de manier van kijken naar kunst.). Ook speelt hierbij de werkvorm tijdens het bezoek een rol. In het bestaande bezoek lijkt deze meer op de schoolse manier van kennis opdoen en dit kan de indruk opwekken dat er zodoende ook meer begrip ontstaat.

Stelling 8

8	Ik heb iets nieuws geleerd over dit soort hedendaagse kunst:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		4%	8%
mee oneens		38%	42%
mee eens		55%	45%
zeer mee eens		3%	5%

Op de vraag of de leerlingen iets nieuws geleerd hebben over deze kunst wordt door de helft van de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan bevestigend geantwoord en door de helft ontkennend. Bij de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan denkt een iets groter deel wel iets nieuws geleerd te hebben (58% mee eens, 42% mee oneens). Zoals hierboven ook genoemd staat kan dit toe geschreven worden aan het feit dat de leidraad die in het bestaande bezoek is gebruikt meer lijkt op een schoolse manier van leren, waardoor de indruk gewekt zou kunnen worden dat er ook meer geleerd is (zie kennistoets voor het gemeten leereffect).

Stelling 9

9	Ik vind het zinvol dat ik een eigen mening heb kunnen geven over dit soort kunst:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		14%	14%
mee oneens		39%	31%
mee eens		41%	49%
zeer mee eens		6%	5%

Het zinvol vinden van het geven van een eigen mening ligt bij beide vormen van bezoek rond de 50%. Bij de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan is een iets hoger percentage positief in de waardering (45% oneens, 55% eens).

De reden hiervoor kan zijn dat, door de aard van de opdrachten, de mening van de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan duidelijker hoorbaar/zichtbaar is geweest voor anderen, en daardoor zinvoller gevonden wordt (de leerlingen die het bestaande bezoek deden hebben hun mening alleen kunnen opschrijven).

Stelling 10

10	Ik wil nog wel eens naar AkkuH om een andere tentoonstelling te bekijken op deze manier:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
zeer mee oneens		29%	29%
mee oneens		50%	36%
mee eens		20%	33%
zeer mee eens		1%	3%

Op de vraag of de leerlingen nog eens naar een tentoonstelling willen kijken op deze manier wordt door een groter gedeelte negatief geantwoord bij beide bezoeken. Dit beantwoordt geheel aan het vermoeden dat beeldende kunst laag op het voorkeurslijstje van jongeren staat, zoals wordt beschreven in de aanleiding van dit onderzoek (zie hoofdstuk 1).

Er is echter een verschil te zien bij vergelijking van beide vormen van bezoek. Bij de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan wil duidelijk een groter deel nog wel eens een bezoek brengen (36% van de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan tegenover 21% van de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan).

Dit laat zien dat het vernieuwde bezoek een verbetering teweeg heeft gebracht in het animo om nog eens een bezoek te brengen.

Hierbij moet nog opgemerkt worden dat er bij de niveaus weer een verschil is te zien. Bij de havo leerlingen is het percentage dat nog wel eens een tentoonstelling wil bekijken op deze manier verdubbeld na het vernieuwde bezoek, bij de vwo leerlingen is dit percentage gedaald. Maar daar staat tegenover dat de vwo leerlingen, zoals hieronder te zien is, een hoger algemeen cijfer geven aan het tentoonstellingsbezoek.

11. Geef een cijfer van 1 tot 10

11	Het cijfer dat ik geef voor dit tentoonstellingsbezoek is:		
n= 147		Bestaand	Vernieuwd
		6	6,6

Bovenstaande gemiddelden geven het cijfer van alle leerlingen weer.

Per niveau zien de beoordelingen er als volgt uit:

De havo leerlingen geven het bestaande bezoek een 5,9 en het vernieuwde een 6,5.

De vwo leerlingen geven het bestaande bezoek een 6,2 en het vernieuwde een 6,9.

6.3. Onderzoeksresultaten kennistoets

Ruim vier weken na het tentoonstellingsbezoek hebben de leerlingen die het bestaande en het vernieuwde bezoek hebben gedaan acht kennisvragen en enkele controlevragen voorgelegd gekregen (n = 136).

De kennisvragen betreffen de tentoonstelling, de kunst en de werkwijze van de kunstenaar.³¹ Er is geen onderscheid gemaakt in weging van de verschillende vragen. De controlevragen lijken op enkele vragen uit het enquêteformulier dat direct na het bezoek is ingevuld.

³¹ Zie bijlage 5

Over het algemeen zijn de kennisvragen goed tot zeer goed beantwoord.

Bestaand			Vernieuwd		
n=64	8 vragen		n=72	8 vragen	
goed	6,2	78%	goed	6,7	84%
fout	1,8	22%	fout	1,3	16%

Dit laat zien dat de andere manier van werken in het vernieuwde tentoonstellingsbezoek geen negatieve invloed heeft gehad op de kennisoverdracht. Er zou zelfs geconstateerd kunnen worden dat het de opname van kennis over de kunst verbeterd heeft. Met een dergelijke constatering moet uiteraard voorzichtig omgegaan worden. Om een duidelijk beeld te krijgen van goede overdracht van kennis bij een tentoonstellingsbezoek is meer onderzoek nodig.

Controle vragen

Bestaand		
n=63	Ja	Nee
Ik begrijp dit soort hedendaagse kunst nu iets beter dan voor het bezoek:	24%	76%
Ik vind dit soort hedendaagse kunst nu interessanter dan voor het bezoek:	8%	92%
Ik zou AkkuH wel eens willen adviseren over hoe een tentoonstellingsbezoek beter gemaakt kan worden:	16%	84%

Vernieuwd		
n=72	Ja	Nee
Ik begrijp dit soort hedendaagse kunst nu iets beter dan voor het bezoek:	22%	78%
Ik vind dit soort hedendaagse kunst nu interessanter dan voor het bezoek:	14%	86%
Ik zou AkkuH wel eens willen adviseren over hoe een tentoonstellingsbezoek beter gemaakt kan worden:	14%	86%

Op de vraag: 'Ik begrijp dit soort hedendaagse kunst nu iets beter dan voor het bezoek' heeft een veel groter gedeelte met nee geantwoord. Dit geldt voor alle leerlingen, dus voor beide vormen van bezoek. Vergelijken we deze vraag met stelling 7 uit de enquête dan kan geconstateerd worden dat het resultaat overeenkomt.

7	Ik heb meer begrip gekregen voor dit soort hedendaagse kunst:		
		Bestaand	Vernieuwd
eens		29%	26%
oneens		71%	75%

Uit de antwoorden op de vraag: 'Ik vind dit soort hedendaagse kunst nu interessanter dan voor het bezoek', blijkt dat het percentage van de leerlingen dat het hiermee eens is iets is gestegen bij die van het vernieuwde bezoek (14% nieuw tegenover 8% bestaand). Een kleine vooruitgang.

6.4. Conclusie onderzoeksresultaten

Met de bovenstaande beschrijving van de onderzoeksresultaten is een antwoord gegeven op de onderzoeksvraag.

Wordt het plezier in en het leereffect van verplichte kunstbezoeken verhoogd doordat leden van de doelgroep inbreng hebben gehad in de inhoud en de vormgeving van de educatie rond deze bezoeken?

Uit de resultaten blijkt dat het plezier in en het leereffect van kunstbezoeken inderdaad verhoogd is bij de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan. Dit bezoek werd door een veel groter percentage leuk gevonden dan in het bestaande bezoek.

Een grote verbetering is te zien in de waardering van de opdrachten die zijn uitgevoerd in het vernieuwde bezoek. Hier lag ook het zwaartepunt bij de inbreng van de co-designers die het vernieuwde bezoek hebben medeontwikkeld. De meeste voorstellen die ze hebben gedaan betroffen de werkvorm van een tentoonstellingsbezoek (zie paragraaf 5.3.6). Hieruit blijkt dat hun inbreng positieve invloed heeft gehad op de beleving van een tentoonstellingsbezoek.

Uit de resultaten van de kennistoets kan geconcludeerd worden dat de vernieuwde vorm geen negatieve invloed heeft gehad op de kennis van de kunst, ondanks het feit dat de nodige informatie kort en bondig is overgebracht

in het vernieuwde bezoek, conform het advies van de leerlingen van de ontwikkelgroep. Uit de enquête blijkt dat de leerlingen die het vernieuwde bezoek hebben gedaan iets minder het gevoel hebben iets nieuws geleerd te hebben, maar het tegendeel blijkt uit de kennistoets.

Een ander advies van de ontwikkelgroep is de begeleiding van het bezoek (zie paragraaf 5.3.6). Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat deze bij beide tentoonstellingsbezoeken goed wordt gewaardeerd, maar bij het vernieuwde bezoek iets minder dan bij het bestaande. Een mogelijke reden voor deze uitkomst is het verschil in ervaring met het begeleiden van groepen. De studenten die het vernieuwde bezoek hebben begeleid hadden hiermee geen ervaring, degene die de bestaande bezoeken heeft begeleid had deze ervaring wel.

Uit de resultaten van dit onderzoek kan geconstateerd worden dat het doel dat staat geformuleerd in het tweede gedeelte van de vraagstelling bereikt is

... , met als doel een tentoonstellingsbezoek voor leeftijdgenoten interessanter te maken, het leereffect en de animo te verhogen?

Het vernieuwde tentoonstellingsbezoek wordt over het algemeen beter gewaardeerd en daarbij mag er van worden uitgegaan dat het interessanter is gemaakt.

Het aantal leerlingen dat zegt nog wel eens een tentoonstellingsbezoek te willen doen is na het vernieuwde bezoek iets verhoogd en in een controlevraag in de kennistoets vindt een groter percentage deze vorm van kunst na het vernieuwde bezoek interessanter. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het animo verhoogd is.

Het leereffect is bij het vernieuwde bezoek minder gevoeld, maar uit de kennistoets blijkt dat de opdrachten in het vernieuwde bezoek een verbetering in kennis teweeg hebben gebracht.

7. Conclusie en aanbevelingen

Op welke wijze kunnen CKV-leerlingen een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het educatieve aanbod van een beeldende kunstinstelling, met als doel een tentoonstellingsbezoek voor leeftijdgenoten interessanter te maken en het leereffect en de animo te verhogen?

Naar aanleiding van de bovenstaande vraagstelling is door een aantal jongeren uit de doelgroep vierdeklassers havo en vwo een nieuw format voor een klassikaal begeleid tentoonstellingsbezoek in het kader van het vak CKV ontwikkeld en vormgegeven. De waardering van bezoekende leerlingen van dit nieuwe format is vergeleken met de reacties van leerlingen die dezelfde tentoonstelling bezochten aan de hand van een bestaand format. De ervaring, waardering en kennisverwerving van de deelnemende leerlingen is voor beide situaties verzameld door middel van enquêteformulieren. In totaal 147 leerlingen uit de doelgroep hebben de vragenlijsten ingevuld, na te hebben deelgenomen aan het bestaande of het vernieuwde tentoonstellingsbezoek. Een maand na het bezoek is ook nog een kennistoets afgenomen.

Het bestaande tentoonstellingsbezoek is beoordeeld door 70 leerlingen, het nieuw ontwikkelde format door 77 leerlingen.

Uit onderzoeksresultaten blijkt dat het tentoonstellingsbezoek dat samen met jongeren uit de doelgroep is ontwikkeld en vormgegeven, op meerdere punten hoger wordt gewaardeerd door de doelgroep dan het bestaande format. Uit de resultaten van een kennistoets blijkt dat, ondanks het feit dat het leereffect minder gevoeld werd, dit wel degelijk aanwezig is geweest. Bij de leerlingen die het nieuw ontwikkelde bezoek hebben gedaan was na een maand iets meer van de opgedane kennis aanwezig dan bij de leerlingen die het bestaande bezoek hebben gedaan.

Uit het theoretisch onderzoek blijkt dat jongeren die meewerken aan de ontwikkeling en vormgeving van een vorm van kunsteducatie, als leden van hun peergroup, 'co-designers' genoemd kunnen worden. We spreken hier niet van peergroupeducatie. Uit dit onderzoek blijkt ook dat jongeren, ondanks hun jonge leeftijd, geschikt zijn om als co-designers op te treden, mits een op hun leeftijd toegespitste werkwijze wordt gehanteerd. Jongeren betrekken bij de ontwikkeling van kunsteducatie kan op verschillende manieren. De werkwijze die in dit onderzoek beschreven staat is een mogelijkheid. Het is wel belangrijk dat ieder die meewerkt en meedenkt in het ontwikkelproces het goede gereedschap aangereikt krijgt om zich te kunnen uiten en zijn of haar zienswijze te kunnen inbrengen. Het leren kennen van elkaar en goed overleg met elkaar voeren is, vanaf het begin tot het einde van het proces, van groot belang.

De leerlingen die als co-designers van een vernieuwd tentoonstellingsbezoek hebben opgetreden hebben dit gedaan in het kader van hun maatschappelijke stage. Zij zeggen hun stage als waardevol te hebben ervaren. Ze hebben de beeldende kunstinstantie en enkele facetten van de beeldende kunst goed leren kennen. Ze hebben als volwaardige partij deelgenomen aan het proces van het ontwikkelen en vormgeven van een klassikaal tentoonstellingsbezoek. Ook het appèl op hun kennis is als zeer positief ervaren.

Aanbevelingen

Dit onderzoek is gedaan met jongeren als doelgroep. Maar het werken met co-designers kan ook toegepast worden met andere doelgroepen. De werkwijze wordt aangepast al naar gelang de co-designers uit de doelgroep.

De maatschappelijke stage wordt in het schooljaar 2011-2012 ingevoerd in alle scholen voor voortgezet onderwijs. Kunst- en cultuurinstellingen zouden hierop kunnen aansluiten door het aanbieden van stageplaatsen. Leerlingen leren van binnenuit de instelling goed kennen, mits de inhoud van de stage zinvol is en een toegevoegde waarde heeft voor de instelling.

Dit onderzoek is gedaan binnen een beeldende kunstinstelling. Maar de co-design leerlingen hebben niet meegedacht over de inhoud van de tentoonstelling waarvoor ze het klassikale bezoek hebben ontwikkeld. De kunst die bekeken zou gaan worden, stond al vast. Wellicht kunnen de leerlingen in een volgend concept voor co-design gaan meewerken aan en meedenken over het samenstellen van een tentoonstelling. Ze zouden dan co-curator worden.

Omdat de co-design leerlingen zich, in het geval van dit onderzoek, alleen hebben gebogen over de vorm en inhoud van de educatie bij een tentoonstellingbezoek, zou dit kunnen betekenen dat deze manier van werken ook ingezet kan worden in instellingen die een andere kunstdiscipline of meerdere kunstdisciplines vertegenwoordigen.

Verder onderzoek

Door een gebrek aan tijd is het vernieuwde tentoonstellingsbezoek ingezet bij bezoeken van leerlingen van één school. Het is van belang om te onderzoeken of een bredere inzet van dit vernieuwde bezoek dezelfde goede resultaten oplevert. Met andere woorden: werkt het nieuw vormgegeven bezoek ook zo goed wanneer met leerlingen van een andere school dit bezoek wordt gedaan?

In dit onderzoek is van de hypothese uitgegaan dat, door het leggen van een verbinding met de belevingswereld van de doelgroep en deze ook nadrukkelijk bij de productontwikkeling te betrekken, de kunsteducatie aansprekender en daardoor effectiever wordt. De onderzoeksresultaten bevestigen deze hypothese. Maar om werkelijk te kunnen stellen dat deze verbinding met de belevingswereld een positief effect heeft op de kwaliteit van de kunsteducatie is meer en grootschaliger onderzoek nodig.

Dankwoord

Het voorbereiden, uitvoeren en beschrijven van deze zoektocht heb ik met veel plezier gedaan. De uitkomsten van het onderzoek vallen me niet tegen, ze hebben aan mijn verwachting voldaan.

Maar ik had dit alles nooit kunnen doen zonder de hulp en de inbreng van anderen. Deze mensen ben ik alle veel dank verschuldigd.

Jelte, Carmen, Maron, Renate, Jeroen, Lennart en Martijn, de leerlingen/co-designers die hun kennis hebben ingebracht en van een gewoon tentoonstellingsbezoek iets bijzonders hebben gemaakt. Gerrie ter Burg was de notulist tijdens de sessies waarin de co-designers en ik zoveel mogelijk nieuwe ideeën hebben gegenereerd. Ze heeft ervoor gezorgd dat niet één idee per ongeluk verloren ging. Ronald Schulp heeft ingestemd met de opdracht tot het doen van dit onderzoek, zijn enthousiasme is een grote stimulans geweest. Femke van Hattem heeft mijn scriptie op inhoud en opbouw gelezen en mij zinvolle vragen gesteld en tips gegeven.

Marcel Geerdinck en Gerrit ten Thij hebben de scriptie gescand op schrijf- en spelfouten die ik zelf over het hoofd zag. Ricardo Liong-A-Kong heeft me wegwijs gemaakt in de vele opmaakmogelijkheden van 'Word'.

Verder ben ik ook dank verschuldigd aan mijn familie, vrienden, collega's en medestudenten. Ze hebben mij ontzien wanneer ik het druk had, ze hebben mij gesteund met hun enthousiasme en interesse. En natuurlijk bedank ik Janeke Wienk en Diederik Schönau, mijn begeleiders. Zonder hun adviezen had ik deze scriptie niet kunnen schrijven.

Literatuur

Abercrombie N. e.a. (1988). *Penguin dictionary of Sociology* (second edition). London: Penguin books.

de Baets K. (2000), *Kunsteducatie van kinderen en jongeren in Vlaamse musea*. Gent: Universiteit Gent, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen

Bakens M., Steenbergen T. (2008), Netwerken en verbindingen : blik in Nederlandse kunst- en cultuureducatiekeuken. *Kunstzone*, 7(febr./mrt.), pp. 20-23.

Bamford A. (2007), *Netwerken en verbindingen: arts and cultural education in The Netherlands*.

In opdracht van het ministerie van OCW.

Burgers L. (2009), *Jonge mens ontmoet jonge kunst*. Zwolle, Masterscriptie master kunsteducatie ArtEZ.

Brammer S. Walker S. (1995). *East London and the City Health Promotion*. London.

Circle for Youth Research Cooperation in Europe e. V. (1999), *Intercultural reconstruction. European Yearbook on Youth Policy and Research*. Vol. 2. De Gruyter, Berlin.

Csikszentmihalyi M. (1999). *Creativiteit: over flow, schepping en ontdekking*. Amsterdam: Boom.

Devos F. (2005). *Jong en grijpbaar. Handboek voor culturele jongerenmarketing*. Amsterdam: Bureau Promotie Podiumkunsten/Uitgeverij International Theatre & Film Books.

Devos F. (2007), *Kies* : bijna 150 aanbevelingen voor een MAS in jonge handen*. Antwerpen: MAS, Museum aan de Stroom.

Devos F. (2004), *Ambrassadeurs. Over jongeren, cultuur en communicatie*. Brussel: Cultuurnetwerk Vlaanderen, CJP, CANON Cultuurcel

Dessing M. (2005), Betrek jongeren meer bij het jongerenbeleid : Franky Devos. *Bibliotheekblad* 9 (12) pp. 34-36.

Dikker A. (2009), *Ruimte voor jongeren. Maximale participatie in een kunsteducatief project*. Utrecht: Hogeschool voor de Kunsten.

Dirkse-Hulscher S. en Talen A. (2009). *Het groot werkvormenboek*. Den Haag: SDU academic service.

Driessen G. (2007), *'Peergroup effecten op onderwijsprestatie'. Een internationaal review van effecten, verklaringen en theoretische en methodologische aspecten*. Nijmegen: ITS – Radboud Universiteit.

Eekels J. & Roozenburg N.F.M. (1998) *Productontwerpen, structuur en methoden*. Utrecht: Lemma

Groen I. en Boschma J. (2007), *Generatie Einstein*. Amsterdam: Pearson Education Benelux bv

Hoogeveen K. en Oomen C. (2009), *Monitor 2008-2009. Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs*. Utrecht: Oberon onderzoek en advies, Sardes.

van Houtert M. (2008), *SUCCES?! : een onderzoek naar factoren die bijdragen aan de optimalisering van educatieve activiteiten van professionele klassieke muziekinstellingen voor leerlingen van het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Universiteit, Scriptie master Muziekwetenschappen.

Kalden P. 2008. Onvoorspelbaar, dus onstuurbaar? Over creativiteit in veranderprocessen. Management en Organisatie, *Kluwer business*. Nr. 3/4 - mei/augustus.

Keuning S. e.a. (2004), *de verbeelding: CKV1 tweede fase*. Houten: EPN

Kohnstamm R. (2006), *Kleine ontwikkelingspsychologie, deel III de adolescentie*, tweede druk, derde oplage. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

de Loor O. e.a. (2005), *Leerlingparticipatie*. Utrecht: APS algemeen pedagogisch studiecentrum.

Nelis H. en van Sark Y. (2009), *Puberbrein binnenstebuiten*. Utrecht: Kosmos Uitgevers

Richardson R. (2009), Digitale media, kunst en cultuur? *Van twaalf tot achttien*, 8 (okt.), pp. 38-39.

Rijn van H. & Stappers P.J. (2007). *CODESIGNING LINKX™: A CASE OF GAINING INSIGHT IN A "DIFFICULT-TO-REACH USER GROUP*. Delft: ID-StudioLab, Faculty of Industrial Design Engineering, University of Technology.

Rothemund A. e.a. (1996), *DOmino. A manual to use peer group education as a means to fight racism, xenophobia, anti-semitism and intolerance*. Second edition, Strasbourg: European Youthcentre.

Rubinstein M. (Red.) 2008. Karakteristieken van scholen voor voortgezet montessori-onderwijs. Antwerpen – Apeldoorn: Garant.

Sanders E.B.N. & Stappers P.J. (2008). Co-creation and the new landscapes of design. *CoDesign: International Journal of CoCreation in Design and the Arts*, 1745-3755, Volume 4, Issue 1, 2008, Pages 5 – 18 Taylor & Francis, March 2008.

Schönau D. (2007), *Leren van kunst: lectorale rede*. Zwolle: ArtEZ

Schönau D. (2008), Verwarde netwerken en onduidelijke verbindingen : Anne Bamford: Netwerken en verbindingen: arts and cultural education in The Netherlands. *Kunstzone*, 7(febr./mrt.), pp. 16-19.

Smith K. (2009). *This is not a book*. New York: Penguin Group (USA) inc.

Stappers P.J. e.a. (2008). Designing for other people's strengths and motivations: three cases using context, visions and experiential prototypes. *Elsevier, Advanced Engineering Informatics*, 23(2), pp. 174-183.

Twaalfhoven A. (2007), Kunst waarderen – kun je dat leren?. *Boekman*, 19, nr. 72, pp. 73-77.

Verhoeven N. 2007. *Wat is onderzoek. Praktijkboek methoden en technieken*. Amsterdam: Boom onderwijs.

Walravens I. (2005). *Problemen oplossen met creatieve technieken*. Utrecht: uitgeverij Lemma BV.

Willekens L. e.a. (2006), *Het MAS in jonge handen: startnota voor de ontwikkeling van methodieken rond jongerenparticipatie aan musea*. Antwerpen: s.n.

Internetsites

www.cultuurnetwerk.nl/cultuureducatie/wat_is_cultuureducatie.html

www.examenblad.nl

www.eycb.coe.int/domino/02.html

www.maatschappelijkstage.nl

www.maketools.com/pdfs/CoCreation_Sanders_Stappers_08_preprint.pdf

www.muzus.nl/

www.stedelijkdestad.nl/pages/blikopeners

studiolab.io.tudelft.nl/static/gems/vanrijn/vanRijnCodesigningLINKX.pdf

www.syntens.nl/codesign/nieuws/Co-designtrajecten-op-stoom.aspx

www.wdw.nl/educatie/

Bijlagen

Bijlage 1

(p. 87 t/m 93)
Naam en klas:

Leidraad

Havo|VWO

CKV - AkkuH

Stefan Gritsch

'IN BETWEEN'

17|01|2010 . 21|02|2010

De tentoonstelling die je gaat bekijken is AkkuH, Aktuele kunst Hengelo, op het lijf geschreven. Uit de naam kun je al afleiden dat de tentoonstellingen voornamelijk bestaan uit hedendaagse vernieuwende kunst. Het is de ambitie van AkkuH om meer mensen te bereiken en hen enthousiast te maken voor kunst. Van oudsher neemt de schilderkunst een belangrijke positie in binnen AkkuH waarbij een hoge kwaliteit gekoppeld wordt aan het experiment en daarmee worden de randen van de schilderkunst opgezocht.

Deze tentoonstelling, met de titel 'IN BETWEEN', bevat kunstwerken van Stefan Gritsch. Je zult zien dat hij in zijn kunst inderdaad de randen van de schilderkunst opzoekt. Bij schilderkunst denk je al snel aan verf op een doek. Horen deze kunstwerken wel bij de schilderkunst? Of bij de beeldhouwkunst? Alle losse objecten zijn kunstwerken en samen vormen ze één nieuw kunstwerk dat voor deze ruimte samengesteld is. Omdat Gritsch altijd aan zijn kunstwerken blijft doorwerken, heet deze tentoonstelling 'in between', dit is een tussenstop. Na deze tentoonstelling werkt hij verder aan de objecten, ze zijn nooit af.

Stefan Gritsch (1951, Bern) leeft en werkt in Lenzburg in Zwitserland. Hij is professor aan de Hogeschool voor Kunst en Design in Luzern. Hij exposeert in Nederland, Zwitserland en Amerika (New York).

A.

De beeldende kunst kent verschillende manieren van werken. Je kunt schilderen, tekenen, drukwerk maken, fotograferen, beeldhouwen, installaties maken en ook kunstwerken die met de computer zijn gemaakt, zoals games, filmpjes, animaties, behoren tot het domein van de beeldende kunst. Deze verschillende manier van beeldende kunst maken zijn de zogenaamde 'beeldende kunst disciplines'.

me-di-um (het)
(mv. media)
middel, instrument

Het medium waarmee Stefan Gritsch hoofdzakelijk werkt is acrylverf. Je zou kunnen zeggen: 'Dan is hij een schilder'. Maar is dat zo?

1. Loop door de tentoonstelling en bekijk deze vanuit verschillende hoeken. Beschrijf en teken hieronder nauwkeurig wat je ziet.

Schets in dit vak een gedeelte of een detail uit de tentoonstelling.

2. Lees en bekijk jouw antwoord op vraag 1. nog eens.

Als je kijkt naar wat je geschreven en geschetst hebt, bij welke beeldende kunst discipline(s) zou jij het werk van Stefan Gritsch dan indelen? (kijk voor een opsomming van de beeldende disciplines hierboven aan de pagina)

3. Als je kijkt naar deze kunst als één geheel, welke beeldaspecten vallen jou dan het meest op? Noem er minimaal 3 en verklaar bij elk beeldaspect je antwoord.

Beeldaspecten

- kleur
- compositie
- licht – donker
- ruimte
- beweging (suggestie)
- afmeting

4. Speelt de ruimte waar je nu bent een rol bij dit (gehele) kunstwerk? (denk aan: hoe verhoudt het kunstwerk zich tot de ruimte, is het er op aangepast, zijn er aspecten van de ruimte die invloed hebben op hoe het kunstwerk er uit ziet.) Verklaar je antwoord.

5. Lees het citaat van Stefan Gritsch hiernaast. Denk jij dat de kunstenaar wanneer hij aan het werk is, met een vooropgezet plan en ontwerp werkt of dat hij experimenteert. Verklaar je antwoord.

Onderzoek “Met onderzoek bedoel ik het zoeken naar iets, dat ik nog niet ken, nog niet in handen heb; het zoeken naar iets waarvan ik als kunstenaar vooral niet weet, hoe het eruit ziet. Dit onbekende, verleidelijke ‘iets’ dat nog ergens diep van binnen of in de verte verborgen ligt, zich misschien in een visioen kenbaar zal maken, laat mij niet meer los.”

6. Kies 1 onderdeelje uit deze tentoonstelling, beschrijf het en leg uit hoe jij denkt dat Stefan Gritsch het gemaakt heeft.

(lees voor hulp bij deze vraag eerst het citaat uit de nieuwsbrief hieronder.)

Beschrijving onderdeel :

Vermoedelijke maakwijze:

Uit de nieuwsbrief:

Hij ziet af van elke vorm van afbeelden, hij concentreert zich helemaal op de materie en de kleur van de verf. Het materiaal, de verf, is zelf het onderwerp. Te zien zijn werken uit de serie: 'just paint, just colour'. Bij alle werken valt op dat hij de verf niet aanbrengt op bijvoorbeeld een doek, maar dat hij de verf gebruikt als zelfstandig materiaal waar vormen mee gemaakt worden.

De werken 'just paint, just colour' bestaan uit acrylverfobjecten, waar de bezoeker tussendoor kan lopen. Voor deze objecten die dus uit pure verf bestaan gebruikt hij een aantal technieken. Verf wordt bijvoorbeeld op tafels in lagen geschilderd; de zo ontstane 'huiden' van verf worden gebruikt in grotere sculpturen met 'blokken' gegoten verf, of puur als installatie van kleurige verflagen.

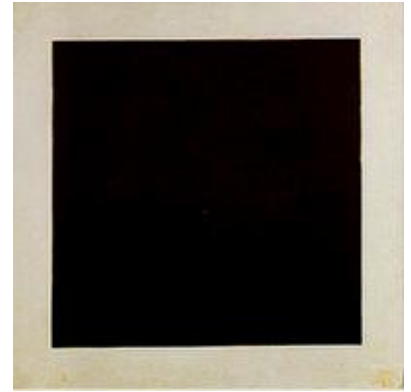

B.

Uit het persbericht:

Al in het begin van de twintigste eeuw lieten kunstenaars het tot dan toe belangrijkste element van de schilderkunst -de figuratie- los om te experimenteren met abstracte vormen, waarbij kleuren een zelfstandige functie kregen. Deze abstracte schilderkunst leidde tot werken die het einde van de schilderkunst leken te vormen. Met de werken van Malevitsj, zwart vierkant op een witte achtergrond, leek de schilderkunst haar uiterste grenzen bereikt te hebben.

Maar de schilderkunst bleek niet dood te zijn. Ook na Malevitsj experimenteerden kunstenaars met verf, kleur, materiaal, textuur, structuur en werkwijze. Het schilderen zelf, de handeling werd het belangrijkste. In dit licht kan men het werk van Stefan Gritsch bezien.

Kazimir Malevitsj, Zwart vierkant,

7. Het werk van Stefan Gritsch bestaat uitsluitend uit acrylverf. Hij concentreert zich op de materie en de kleur van de verf. Elke vorm van het afbeelden van iets lijkt te worden vermeden. Hoe noem je kunstwerken die geen relatie hebben met de zichtbare werkelijkheid?

8. De werken die hier te zien zijn komen uit de serie: 'Just paint, just colour'. Nu je deze titel leest en je kijkt nog eens naar vraag 7. denk je dan dat herkenbare vormen een belangrijk aspect zijn in dit werk van Stefan Gritsch? Geef jouw antwoord en vertel waarom je dat denkt.

9. Wat is voor jou het opvallendst in dit werk? (mooiste, spannendste, opvallendste, irritantste, onbegrijpelijkste, etc.) en waarom vind je dat?

Abstract =
Geen verband houdend met de zichtbare werkelijkheid.

Figuratief =
Uit herkenbare beelden bestaand.

..... eigenlijk is mijn doel toch het schilderen.ik gebruik al ruim tien jaar naast het voor schilderen gebruikelijke gereedschap als penseel en plamuurmes ook diverse andere: bijv. zagen, steekbeitels, kaas- en andere messen, scharen, tangen, bijlen, lijmschroeven, enz. Gereedschappen dus die eerder aan het medium van de beeldhouwkunst gerelateerd zijn, of aan heel andere alledaagse handelingen. (citaat uit aantekeningen Stefan Gritsch)

10. Lees het citaat uit de aantekeningen van Stefan Gritsch hierboven en kijk nog eens naar jouw antwoord op vraag 2. Wat is nu jouw mening over de kunstdisciplines waartoe deze kunstwerken behoren?

C.

11. Lees de tekst op pagina 1 over de ambitie van AkkuH nog eens door (.....neemt de schilderkunst een belangrijke positie in binnen AkkuH waarbij een hoge kwaliteit gekoppeld wordt aan het experiment en daarmee worden 'de randen' van de schilderkunst opgezocht).
Waarom past deze tentoonstelling goed in het expositieprogramma van AkkuH?

12. Wat wordt er volgens jou bedoeld met "de randen van de schilderkunst"?

13. Stel: AkkuH wil enkele van de kunstwerken uit de tentoonstelling van Stefan Gritsch aankopen. Dit werk wordt dan opgenomen in de collectie van de kunstuitleen, zodat verschillende mensen het kunnen lenen. Jij zit in de aankoopcommissie van AkkuH. Welke kunstwerken zou jij aanbevelen? En waarom?

Beschrijf of teken jouw keuze (dit kan een samenstelling van delen zijn) en geef twee argumenten, waarom je dit voorstelt.

Tekening van de gekozen kunstwerken

Argument 1:

Argument 2:

Bronnen:
-Stillnow, Stefan Gritsch.
Uitg. Phoebus/AkkuH, Rotterdam/Hengelo, 2010.
-Persbericht bij de tentoonstelling 'In between'.
AkkuH, Hengelo, 2010.
-Leidraad Stedelijk Museum CS, 2008
-Gesprek met Stefan Gritsch, 2010.

Bijlage 2

(p. 95 t/m 100)

Het vernieuwde tentoonstellingsbezoek

De klas wordt ontvangen door twee 1ste jaars studenten van Artez. Zij geven een inleiding op de tentoonstelling, de kunst en de kunstenaar. (zie informatieblad) Aan de hand van een kleine PowerPoint presentatie vertellen ze wat ze zelf van het werk en de werkwijze van de kunstenaar vinden. Vervolgens wordt uitgelegd hoe de werkwijze tijdens dit bezoek zal zijn en wordt iets verteld over de opdrachten waaruit gekozen kan worden. De leerlingen kunnen nu de tentoonstelling gaan bekijken en in de tentoonstelling de gekozen groepsopdracht uitvoeren.

De klas komt een kwartier voor het einde van het bezoek weer bij elkaar. De resultaten van de opdrachten worden bekeken en het bezoek wordt afgesloten.

Elke leerling krijgt een informatieblad over de kunst en de kunstenaar mee voor in het kunstdossier.

De opdrachten

Maak een leuk en informatief filmpje van ong. 4 minuten over deze tentoonstelling.

De leerlingen bekijken de tentoonstelling goed en kiezen elk een favoriet onderdeel of een favoriet standpunt in de tentoonstelling.

Een groep van 7 tot 8 leerlingen maakt een filmpje voor youtube waarin ze iets vertellen over de kunst en de kunstenaar. Hiervoor kiest elke leerling twee zinnen uit een Knowhow lijst en geeft zijn of haar eigen mening over een eigen gekozen onderdeel van de tentoonstelling. De leerling bepaalt zelf hoe hij of zij in beeld wil komen tijdens het vertellen van de knowhow en de eigen mening. Uiteraard komt hierbij ook het gekozen kunstwerk of onderdeel van de tentoonstelling in beeld.

Het filmpje wordt in 1 shot gemaakt, zodat het ongemonteerd ge-upload kan worden. Per groep is er één leerling die alles filmt. Eén shot, de camera gaat één keer aan en één keer uit. De groep maakt daarvoor goede afspraken over wie wanneer en waar in beeld komt. De filmer zorgt ervoor dat tijdens het vertellen van de knowhow en de eigen mening de camera dicht bij de sprekende persoon is, i.v.m. een goede opname van het geluid. Is het filmpje klaar dan wordt het in de computer geladen om het aan het einde van het bezoek klassikaal te kunnen bekijken. Na het bezoek worden, mits daar toestemming voor is van elk groepslid, de filmpjes naar youtube geupload. De links worden gemaild naar de leerlingen.

Kijk, beschrijf en teken. (of teken door de ogen van de ander)

De leerlingen bekijken de tentoonstelling goed en elke leerling zoekt een onderdeel of een standpunt uit dat hij of zij het interessantst vindt. Ze maken hiervan een foto met hun mobieltje of ze nemen een afbeelding van dit onderdeel. (Elk onderdeel is gefotografeerd en ligt op een tafel klaar.) Bij dit object worden ook twee, volgens de leerling passende zinnen uit de knowhow-lijst (zie blz. 2) gekozen en daarnaast formuleert hij of zij een eigen mening over het kunstwerk.

Nu worden er duo's gevormd die aan elkaar zo goed mogelijk beschrijven wat ze hebben gekozen. De tweetallen zitten tegenover elkaar. Tekenmateriaal is voorhanden. (kleur)

De één beschrijft zo gedetailleerd mogelijk het object op het kaartje of op de mobiel en de ander tekent aan de hand van dit verhaal zonder het object te zien. De beschrijver houdt goed het tekenproces in de gaten en stuurt aan de hand hiervan eventueel bij of geeft extra aanvullingen zodat de tekenaar verder kan. De twee gekozen knowhow-zinnen en de eigen mening wordt verteld door de beschrijver. Degene die tekent schrijft deze informatie onder, om of boven de tekening.

Dit proces duurt 5 à 7 minuten.

Het resultaat, tekening en foto, wordt vergeleken.

De beurt wisselt nu.

Zijn beide tekeningen klaar dan wordt bij elke tekening het betreffende gedeelte in de tentoonstelling gezocht. De tekening en het uitgangspunt worden samen gefotografeerd. Dit levert 2 foto's op die later worden geprint en geëxposeerd in AkkuH.

De tekeningen worden opgehangen aan de zwarte wand, zodat iedereen ze kan bekijken.

KNOWHOW

Alles wat je altijd al had willen weten over deze tentoonstelling en de kunstenaar:

Alle onderdelen in deze tentoonstelling bestaan geheel uit acrylverf

Alle onderdelen zijn kunstwerken op zich en vormen samen een nieuw kunstwerk

Stefan Gritsch voelt zich een schilder maar zijn werk is 3D

Stefan Gritsch voelt zich een schilder maar gebruikt gereedschap en technieken van een beeldhouwer

De verfkunstwerken zijn nooit af. Stefan Gritsch blijft er aan doorwerken

De titel van de tentoonstelling is IN BETWEEN. Dit is een tussenstop. Gritsch werkt na deze tentoonstelling gewoon verder aan de objecten

Pas als Stefan Gritsch iets verkoopt is het af omdat hij er dan niet meer aan kan verder werken

Kleur, compositie en ruimte zijn belangrijke beeldaspecten in de kunstwerken van Stefan Gritsch

Dit grote ruimtelijke schilderij waar je doorheen kunt lopen, heeft Gritsch speciaal voor deze ruimte gemaakt

Gritsch is altijd op zoek naar iets dat hij nog niet weet. Hij werkt niet met een vooropgezet plan, maar experimenteert.

Verf wordt uitgegoten in een mal of op plastic, gedroogd, een nieuwe laag wordt uitgegoten, gedroogd, etc. etc.

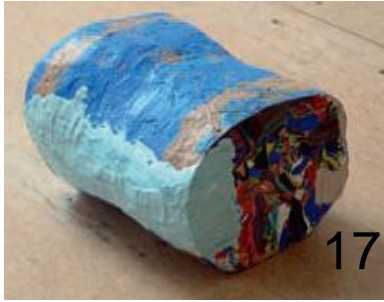
Hij snijdt, schaaft, beitelt in de verfblokken, plakt stukken aan elkaar met verf

De verfobjecten verwijzen nergens naar, ze hebben geen relatie met de zichtbare wereld, It's just paint, just colour.

In deze tentoonstelling worden de randen van de schilderkunst opgezocht. Dat past goed bij AkkuH, want is dit schilderkunst of beeldhouwkunst?

Dit werkt hoort bij de schilderkunst maar ook bij de beeldhouwkunst

Stefan Gritsch is naast kunstenaar ook docent aan een kunstacademie in Luzern, in Zwitserland

INFORMATIEBLAD
CKV - AkkuH
Stefan Gritsch
'IN BETWEEN'

17|01|2010 . 21|02|2010

Stefan Gritsch (1951, Bern) leeft en werkt in Lenzburg (Zwitserland), professor aan de hogeschool voor kunst en design in Luzern. Hij exposeert in Nederland, Zwitserland en Amerika (New York).

De tentoonstelling IN BETWEEN van Stefan Gritsch past zeer goed bij de ambitie van AkkuH, Aktuele kunst Hengelo. De hedendaagse schilderkunst neemt een belangrijke positie in binnen AkkuH, daarbij wordt het experiment niet geschuwd en worden de randen van de schilderkunst opgezocht.

Van het werk van Stefan Gritsch kun je zeker zeggen dat de randen van de schilderkunst worden opgezocht, want is het wel schilderkunst?

Het werk dat je van Stefan Gritsch in AkkuH ziet bestaat uit verfobjecten die na een langdurig werkproces van uitgieten, drogen, weer uitgieten, drogen etc. , snijden, zagen, beitelen, aan elkaar plakken, is ontstaan. Hij werkt voornamelijk met het medium acrylverf, je zou kunnen denken dat hij een schilder is. Maar het gereedschap dat hij gebruikt zijn: zagen, steekbeitels, kaas- en andere messen, scharen, tangen, bijlen, lijmschroeven, het gereedschap van een beeldhouwer. De massieve verfblokken die hij maakt zijn ruimtelijk en niet plat zoals je van een schilder zou verwachten. Door het opensnijden van de verfblokken worden de gekleurde lagen aan de binnenkant zichtbaar. Hij zaagt ze in plakken en stukken en maakt hiermee nieuwe objecten. Het zijn abstracte objecten, ze verwijzen nergens naar "It's just paint, just colour". Stefan Gritsch werkt niet met een vooropgezet plan of een schets, hij is altijd op zoek naar iets dat hij nog niet kent en experimenteert veel.

Voor deze tentoonstelling heeft hij zijn verfobjecten gebruikt om er een ruimtelijk schilderij mee te maken. Een schilderij waar je doorheen kunt lopen. Hij heeft dus met kunstwerken een nieuw kunstwerk gemaakt.

De titel van deze tentoonstelling is IN BETWEEN (tussentijds, tussendoor, intussen) en verwijst naar het feit dat een verfobject nooit af is voor Stefan Gritsch, hij blijft er aan doorwerken. Ook aan deze die je hier in de tentoonstelling ziet. Pas als een object verkocht wordt is het af, omdat hij er dan niet aan verder kan werken.

Stappenplan 'Filmpje'

1. Bekijk de tentoonstelling goed
2. Kies een onderdeel of gedeelte dat je aanspreekt
3. Lees alle Knowhowzinnen en kies er twee die jij leuk vindt en wilt vertellen op film
Schrijf deze eventueel op
4. Formuleer een eigen mening over jouw gekozen onderdeel
Schrijf deze eventueel op
5. Spreek met jouw groep af hoe, waar en in welke volgorde jullie in beeld en aan het woord komen
6. De Filmer maakt een introductiezin die hij of zij vertelt aan het begin van het filmpje
7. De camera kan opgehaald worden
8. Maak het hele filmpje in één shot, camera 1 keer aan en 1 keer uit zetten (4 tot 6 min.)
9. Is het filmpje klaar → laad het in de laptop

Stappenplan 'Tekenen met de ogen van de ander'

1. Bekijk de tentoonstelling goed
2. Kies een onderdeel of gedeelte dat je aanspreekt
3. Lees alle Knowhowzinnen en kies er twee die jij leuk en toepasselijk vindt (Schrijf deze eventueel op)
4. Formuleer een eigen mening over jouw gekozen onderdeel (Schrijf deze eventueel op)
5. Zoek een kaartje met jouw onderdeel (je mag van het object dat je hebt gekozen ook een foto maken met je mobieltje)
6. Vorm een duo en ga tegenover elkaar aan tafel zitten, kaartjes niet aan elkaar laten zien
7. Beschrijf nu heel nauwkeurig jouw gekozen onderdeel zodat de ander het kan tekenen zonder het te zien. (ongeveer 6 minuten)
8. Laat de ander de twee gekozen Knowhowzinnen en jouw eigen mening op de tekening schrijven (leesbaar)
9. Vergelijk het resultaat met het kaartje
10. Wissel van beurt
11. Zoek nu de getekende objecten weer op in de tentoonstelling en maak een foto van tekening naast object (twee tekeningen dus twee foto's)
12. Hang de tekeningen aan de zwarte wand

Url's filmpjes bij de tentoonstelling van Stefan Gritsch

<http://www.youtube.com/watch?v=oNLCLy38Rtg>

<http://www.youtube.com/watch?v=3trI1iPXMBs>

<http://www.youtube.com/watch?v=-Pq5RKgNB6E>

<http://www.youtube.com/watch?v=W26ldZk1UK0>

<http://www.youtube.com/watch?v=-rXpKO-oIYY>

<http://www.youtube.com/watch?v=sjLH49lvAgw&feature=related>

<http://www.youtube.com/watch?v=YYfTtFiOga0>

<http://www.youtube.com/watch?v=aV-5wfedqAo>

<http://www.youtube.com/watch?v=1RK-kDh-yw>

Tekening

Detail tekeningen- en fotowand

Bijlage 3

Praktische opdracht bij de tentoonstelling van Stefan Gritsch AkkuH, Aktuele kunst Hengelo

Stefan Gritsch werkt voornamelijk met acrylverf. Je zou kunnen denken dat hij een schilder is. Maar als je zijn werk ziet en weet met welk gereedschap hij werkt kun je hem ook een beeldhouwer noemen. Hij gebruikt zagen, steekbeitels, allerlei soorten messen, scharen, tangen, bijlen, lijmschroeven. Hij maakt d.m.v. het uitgieten van lagen verf, het laten drogen, weer uitgieten van verf, weer laten drogen, enz., massieve verfblokken. Door het opensnijden van de verfblokken worden de gekleurde lagen aan de binnenkant zichtbaar. Soms zaagt hij ze in plakken en/of stukken en maakt hiermee nieuwe objecten.

Voor een tentoonstelling rangschikt hij deze objecten tot een nieuw kunstwerk. Het werk is bij hem nooit 'af'. Pas als iemand een gedeelte koopt en hij er dus niet meer aan kan verder werken, is het af.

Opdracht

Heb je wel eens gekeken naar een doorgesneden rode kool? Deze is verbazend mooi. Het is alsof er een fantastische wereld tevoorschijn komt uit een egaal donkerpaars gekleurde bal. Je heb vast ook wel eens gezien hoe een amethist aan de buitenkant een saaie grijze steen is, aan de binnenkant onthult zich een wereld van schoonheid. Maar ook een appel, een ei, een kiwi zien er van binnen anders uit dan de buitenkant doet vermoeden.

1

Ga op onderzoek uit naar doorgesneden objecten waarvan de binnenkant er anders uitziet dan je aan de buitenkant kunt zien. Dit kun je in het echt doen, door allerlei groenten, fruit, en ander zaken (oud toetsenbord, speelgoedauto's) door te snijden en te fotograferen. Dit kun je ook op internet doen door te zoeken naar afbeeldingen van doorgesneden dingen. Verzamel zoveel mogelijk plaatjes (minimaal 6) en maak hiermee een collage op een A4. (digitaal of op papier)

2

Zoals je in de tentoonstelling hebt gezien, heeft Stefan Gritsch met losse objecten een nieuw kunstwerk gemaakt. Hij noemt het een ruimtelijk schilderij waar je doorheen kunt lopen. Hij heeft de objecten voor deze ruimte in AkkuH in een regelmatig herhalend patroon geordend.

Maak met een of verschillende objecten die je in opdracht 1 hebt verzameld een ruimtelijke compositie/schilderij, in een zelf gekozen ruimte. Je zoekt (of maakt) een plek waarin je het nieuwe kunstwerk bestaande uit losse objecten vormgeeft. Maak er een foto van waarop duidelijk de ruimtelijkheid van het kunstwerk te zien is en print deze.

Je kunt er ook voor kiezen jouw kunstwerk geheel in de computer te maken.

Bijlage 4

Stefan Gritsch 'IN BETWEEN'

Een paar vragen over het tentoonstellingsbezoek dat je hebt afgelegd

Klas: _____

Kruis het hokje aan waarvan het antwoord het best past bij jou mening.

1. Dit tentoonstellingsbezoek vond ik leuk om te doen:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

2. Ik heb me tijdens dit tentoonstellingsbezoek verveeld:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

3. Ik vond de begeleiding bij deze tentoonstelling goed:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

4. De opdracht(en) die ik heb uitgevoerd vond ik leuk om te doen:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

5. Ik vond het saai om op deze manier, zoals ik in het afgelopen uur heb gedaan, naar kunst te kijken:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

6. Ik voelde me welkom bij AkkuH:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

7. Ik heb meer begrip gekregen voor dit soort hedendaagse kunst:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

8. Ik heb iets nieuws geleerd over dit soort hedendaagse kunst:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

9. Ik vind het zinvol dat ik een eigen mening heb kunnen geven over dit soort kunst:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

10. Ik wil nog wel eens naar AkkuH om een andere tentoonstelling te bekijken op deze manier:

Zeer mee oneens	Mee oneens	Mee eens	Zeer mee eens
-----------------	------------	----------	---------------

11. Geef een cijfer van 1 tot 10

Het cijfer dat ik geef voor dit tentoonstellingsbezoek is:

Bijlage 5

Weet jij het nog? Onderstaande vragen gaan over het werk van Stefan Gritsch waarvan je enkele weken geleden een tentoonstelling hebt bezocht in AkkuH.

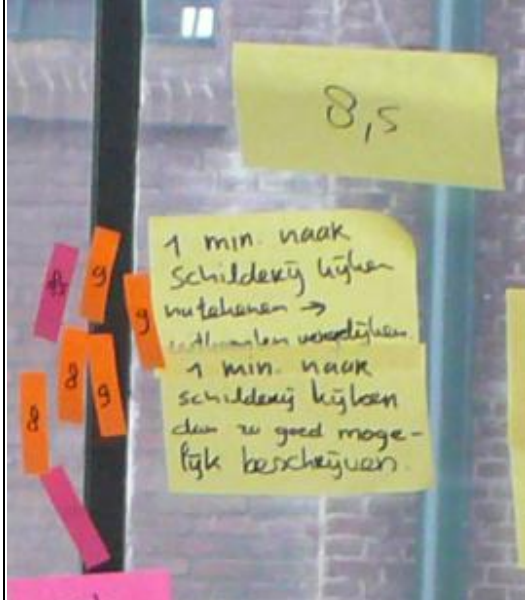
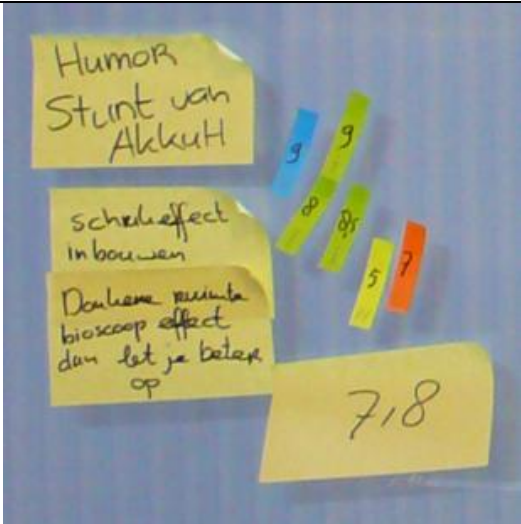
1. Het medium waarmee Stefan Gritsch meestal werkt is:
 Acrylverf Hout Klei Olieverf
2. Stefan Gritsch blijft doorwerken aan zijn objecten, ook na de tentoonstelling bij AkkuH:
 Juist Onjuist Nog niet bekend
3. Het werk hoort volgens Stefan Gritsch bij de schilderkunst en bij de 3D-kunst:
 Juist Onjuist
4. Als Stefan Gritsch een kunstobject heeft gemaakt werkt hij er niet meer aan, dan is het ook af:
 Juist Onjuist
5. Het gehele kunstwerk had Stefan Gritsch voor deze ruimte in AkkuH zo gerangschikt:
 Juist Onjuist
6. Stefan Gritsch experimenteert liever niet, hij werkt met een plan:
 Juist Onjuist
7. De objecten die je hebt gezien in AkkuH bestaan geheel uit verf:
 Juist Onjuist
8. Stefan Gritsch schaaft, snijdt, beitelt in de objecten waarmee het werkt en plakt ze weer aan elkaar met verf:
 Juist Onjuist
9. Ik begrijp dit soort hedendaagse kunst nu iets beter dan voor het bezoek:
 Ja Nee
10. Ik vind dit soort hedendaagse kunst nu interessanter dan voor het bezoek:
 Ja Nee
11. Ik zou AkkuH wel eens willen adviseren over hoe een tentoonstellingsbezoek beter gemaakt kan worden:
 Ja Nee

Bedankt voor het beantwoorden van de vragen.

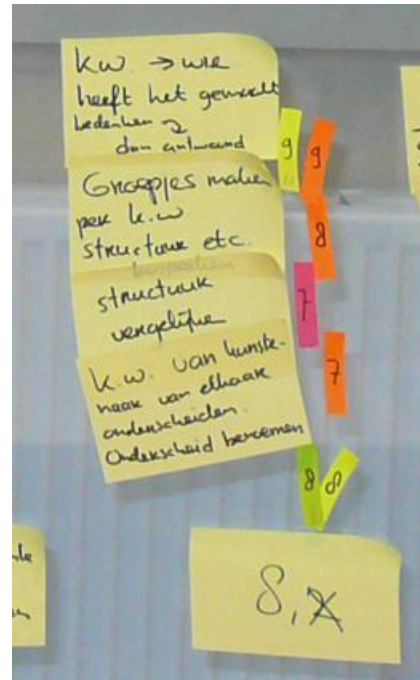
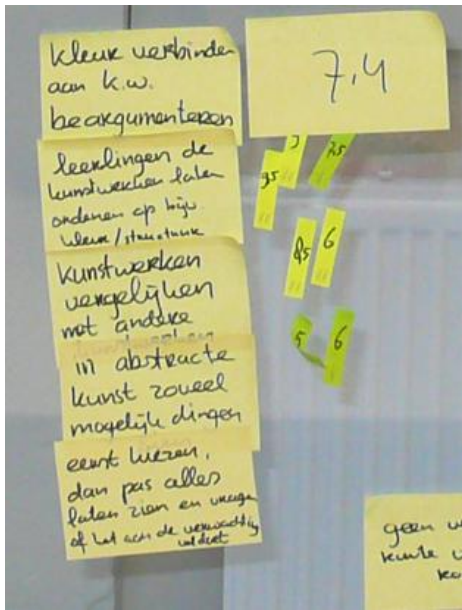
Bijlage 6

(pag. 107, 108,109)

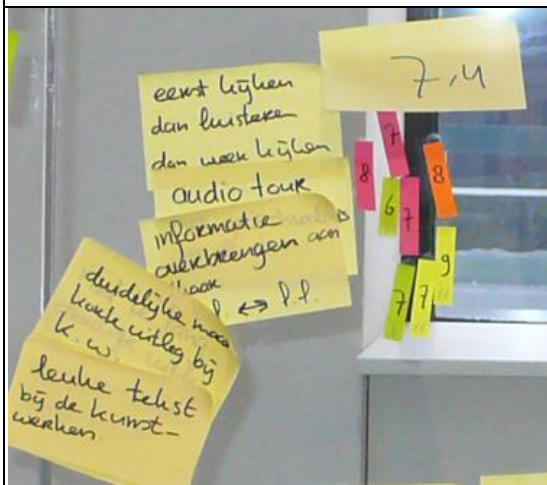
Door een inhoudelijke boodschap af te wisselen met inspirerende tussendoortjes, houd je de aandacht langer vast. 10 procent is inhoud, 90 procent is vorm (Puberbrein binnenstebuiten p. 181).

	<p>1. Geen vragenboekje. Omdat je hierdoor minder vrijheid van kijken hebt en je meer bezig bent met het beantwoorden van de vragen dan met het bekijken van de kunst. Aardige begeleiding die niet constant vragen stelt. Enthousiaste verteller.</p>
<p>2. Kijken en beschrijven of natekenen.</p>	<p>2.</p>
	<p>3. Humor en spanning.</p>

4. Kiezen, ordenen, bespreken, vergelijken.

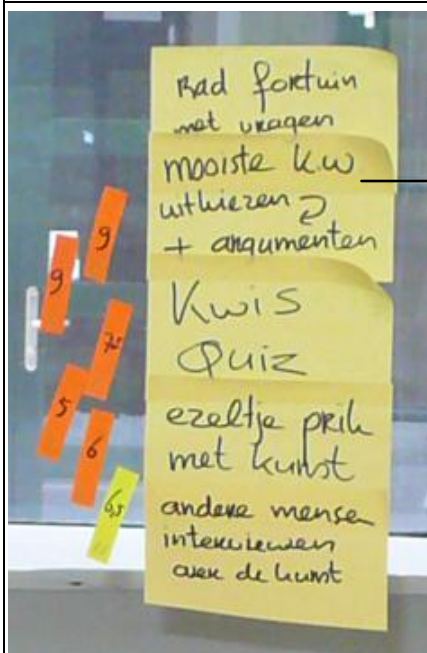
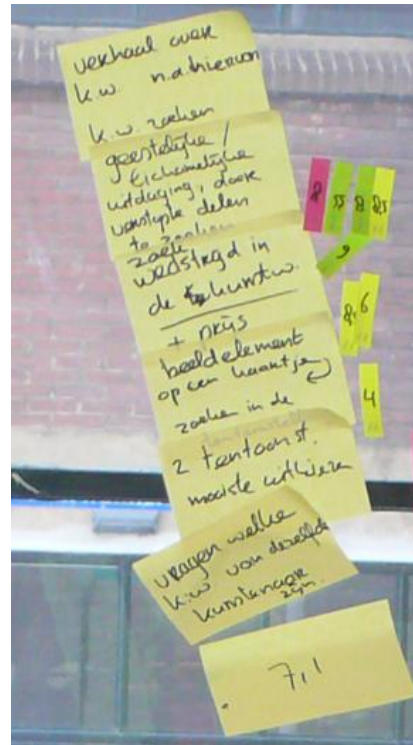

5. Zelf creatief bezig zijn.

6. Informatieverstrekking, kort en bondig.

7. Zoeken.

Deze hoort bij 4.

Cijfer: 7,1

8. Interviewen, vragen stellen.

Aanvulling uit de tweede sessie:

Ideeën en tips die in andere vorm ook uit de eerste sessie zijn voortgekomen.

- Geen vragenlijst
- Leuke begeleider. Dit is bij voorkeur iemand die iets ouder is dan de leerlingen zelf. Die enthousiast is over de kunst die te zien is, hierover leuk kan vertellen. Bijv. een student van de kunstacademie. Niet een oudere medescholier want die wordt niet serieus genomen.
- Prettige gastvrije sfeer.
- Meer vrijheid tijdens het bekijken van de kunst.
- Geen lange leesstukken.

Bijlage 7

Brainwritingformulier

Probleemdefinitie:
Catchwords/pictures:

1

2

3

Uit: Walravens I. (2005). Problemen oplossen met creatieve technieken. Utrecht: uitgeverij Lemma BV.

Bijlage 8

(p. 113 t/m 118)

Vergelijking bezoeken en niveaus

(de bezoeken hebben plaatsgevonden in week 6 en 7, 2010)

A = het bestaande bezoek B= het vernieuwde bezoek

1	Dit tentoonstellingsbezoek vond ik leuk om te doen:				
HAVO n=105		A	B	Havo	
zeer mee oneens		11%	14%	A	B
mee oneens		57%	36%	68	50 oneens
mee eens		30%	41%	32	50 eens
zeer mee eens		2%	9%		
1	Dit tentoonstellingsbezoek vond ik leuk om te doen:				
VWO n= 42		A	B	Vwo	
zeer mee oneens		13%	6%	A	B
mee oneens		67%	33%	80	39 oneens
mee eens		21%	56%	21	62 eens
zeer mee eens		0%	6%		

2	Ik heb me tijdens dit tentoonstellingsbezoek verveeld:				
HAVO n=105		A	B	Havo	
zeer mee oneens		4%	15%	A	B
mee oneens		70%	59%	74	74 oneens
mee eens		22%	22%	26	25 eens
zeer mee eens		4%	3%		
2	Ik heb me tijdens dit tentoonstellingsbezoek verveeld:				
VWO n= 42		A	B	Vwo	
zeer mee oneens		33%	24%	A	B
mee oneens		0%	65%	33	89 oneens
mee eens		67%	12%	67	12 eens
zeer mee eens		0%	0%		

3	Ik vond de begeleiding bij deze tentoonstelling goed:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		2%	5%
mee oneens		2%	12%
mee eens		80%	69%
zeer mee eens		15%	14%
3	Ik vond de begeleiding bij deze tentoonstelling goed:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		0%	6%
mee oneens		0%	11%
mee eens		83%	78%
zeer mee eens		17%	6%

Havo
A 4
B 17 oneens
95 83 eens

Vwo
A 0
B 17 oneens
100 84 eens

4	De opdracht(en) die ik heb uitgevoerd vond ik leuk om te doen:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		24%	7%
mee oneens		57%	31%
mee eens		20%	48%
zeer mee eens		0%	14%
4	De opdracht(en) die ik heb uitgevoerd vond ik leuk om te doen:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		21%	0%
mee oneens		63%	17%
mee eens		17%	61%
zeer mee eens		0%	22%

Havo
A 81
B 38 oneens
20 62 eens

Vwo
A 84
B 17 oneens
17 83 eens

5	Ik vond het saai om op deze manier, zoals ik in het afgelopen uur heb gedaan, naar kunst te kijken:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		9%	17%
mee oneens		41%	52%
mee eens		43%	24%
zeer mee eens		7%	7%
5	Ik vond het saai om op deze manier, zoals ik in het afgelopen uur heb gedaan, naar kunst te kijken:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		0%	24%
mee oneens		63%	35%
mee eens		33%	41%
zeer mee eens		4%	0%

Havo
 A 50
 B 69 oneens
 50 31 eens

Vwo
 A 63
 B 59 oneens
 37 41 eens

6	Ik voelde me welkom bij AkkuH:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		2%	3%
mee oneens		4%	3%
mee eens		59%	68%
zeer mee eens		35%	25%
6	Ik voelde me welkom bij AkkuH:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		0%	0%
mee oneens		0%	0%
mee eens		58%	89%
zeer mee eens		42%	11%

Havo
 A 6
 B 6 oneens
 94 93 eens

Vwo
 A 0
 B 0 oneens
 100 100 eens

7	Ik heb meer begrip gekregen voor dit soort hedendaagse kunst:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		13%	18%
mee oneens		59%	50%
mee eens		28%	28%
zeer mee eens		0%	3%
7	Ik heb meer begrip gekregen voor dit soort hedendaagse kunst:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		17%	11%
mee oneens		54%	83%
mee eens		29%	6%
zeer mee eens		0%	0%

Havo
A 72
28 B 68 oneens
31 eens

Vwo
A 71
29 B 94 oneens
6 eens

8	Ik heb iets nieuws geleerd over dit soort hedendaagse kunst:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		4%	10%
mee oneens		29%	37%
mee eens		62%	47%
zeer mee eens		4%	7%
8	Ik heb iets nieuws geleerd over dit soort hedendaagse kunst:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		4%	0%
mee oneens		54%	61%
mee eens		42%	39%
zeer mee eens		0%	0%

Havo
A 33
66 B 47 oneens
54 eens

Vwo
A 58
42 B 61 oneens
39 eens

9	Ik vind het zinvol dat ik een eigen mening heb kunnen geven over dit soort kunst:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		17%	17%
mee oneens		37%	29%
mee eens		41%	47%
zeer mee eens		4%	7%
9	Ik vind het zinvol dat ik een eigen mening heb kunnen geven over dit soort kunst:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		8%	6%
mee oneens		42%	39%
mee eens		42%	56%
zeer mee eens		8%	0%

Havo
A B
54 46 oneens
45 54 eens

Vwo
A B
50 45 oneens
50 56 eens

10	Ik wil nog wel eens naar AkkuH om een andere tentoonstelling te bekijken op deze manier:		
HAVO n=105		A	B
zeer mee oneens		33%	28%
mee oneens		46%	28%
mee eens		20%	41%
zeer mee eens		2%	3%
10	Ik wil nog wel eens naar AkkuH om een andere tentoonstelling te bekijken op deze manier:		
VWO n= 42		A	B
zeer mee oneens		21%	33%
mee oneens		58%	61%
mee eens		21%	6%
zeer mee eens		0%	0%

Havo
A B
79 56 oneens
22 44 eens

Vwo
A B
79 94 oneens
21 6 eens

11	Geef een cijfer van 1 tot 10		
HAVO n=105		A	B
		5,9	6,5
11	Geef een cijfer van 1 tot 10		
VWO n= 42		A	B
		6,2	6,9